

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Полтавська
політехніка імені Юрія Кондратюка»

Кафедра психології та педагогіки

Рекомендовано до захисту
«_____» _____ 2024 р.,
протокол № _____
Зав. кафедри _____
(підпис)

Кваліфікаційна робота
на здобуття другого (магістерського)
рівня вищої освіти

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ
У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Виконав: студент II курсу, групи ФП-601,
спеціальності 053 Психологія
освітньої програми Практична психологія
Дорошенко Олександр

Науковий керівник: д. пед. н., проф. Тур О. М.
Рецензент:

Захищено «___» _____ 2024 р.
Кількість балів: _____
Значення оцінки _____

Голова Екзаменаційної комісії _____

Полтава-2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ	7
1.1. Психологічна характеристика креативності та творчих здібностей особистості.....	7
1.2. Особливості особистісного розвитку в юнацькому віці	17
1.3. Аналіз особливостей прояву творчого мислення молоді.....	24
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНИХ ТА ОСОБИСТІСНИХ АСПЕКТІВ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	34
2.1. Огляд та обґрунтування методів дослідження	34
2.2. Методика «Виключення зайвих слів» (за описом Є.І. Рогова).....	43
2.3. Методика «Виділення істотних ознак» (за описом Є.І. Рогова).....	44
2.4. Багатофакторний особистісний опитувальник FPI (модифікована форма В) за О.О. Криловим, Т.І. Ронгінською	45
2.5. Методика діагностики невербальної креативності (за Е. Торренсом, адаптація А.М. Вороніної).....	48
Висновки до другого розділу.....	52
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	53
3.1. Основні етапи організації емпіричного дослідження.....	53
3.2. Характеристика розвитку мислення юнаків.....	54
3.3. Аналіз особистісних рис досліджуваних.....	59
3.4. Специфіка креативності молоді.....	64
3.5. Особливості розвитку когнітивних процесів та особистісних рис у студентів із різним рівнем креативності.....	67
Висновки до третього розділу.....	70
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	88

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одним з найважливіших завдань психологічної науки на сучасному етапі розвитку є вирішення проблеми формування креативної особистості, адже розвиток творчого способу мислення у дітей та молоді давно перетворився у соціальну необхідність. Нові умови і перспективи розвитку суспільства, загальні тенденції науково-технічного й економічного прогресу висувають все нові й нові вимоги до підготовки підростаючого покоління, що стане в майбутньому запорукою успішного існування людської спільноти.

У юнацькому віці креативність грає важливу роль у підготовці молодих людей до викликів сучасного світу. В умовах швидких змін як у особистому, так і у професійному житті виявляється, що найбільш успішно пристосовується і працює саме творча, гнучка та креативна особистість. Це необхідно для орієнтації в складних, нестандартних ситуаціях та прийняття обґрунтованих рішень.

Студенти, які розвивають креативність, набувають здатності створювати, управляти та пропонувати новаторські ідеї та напрямки розвитку. Ця здатність стає ключовою у навігації через сучасні виклики, де необхідно поєднувати традиційні знання з новаторським підходом.

Проблема творчості завжди цікавила суспільство, оскільки саме талановита та обдарована молодь, здатна до творчості, розвиває новаторські ідеї, концепції, технології та сприяє новим напрямкам розвитку. Ці якості надзвичайно важливі у вирішенні кризових ситуацій та формуванні майбутнього.

Зростання потреб у соціальному прогресі та науково-технічній революції вимагає глибоких досліджень та розвитку креативності серед студентів. Вони повинні виявляти закономірності творчого процесу, розробляти методологію та теорії креативності, а також розвивати ефективні методики навчання творчості в різних галузях. Студенти повинні бути

інтелектуально готові до вирішення нових та складних завдань, що стоять перед сучасним суспільством.

Дослідження проблеми розвитку творчого мислення посідає значне місце в психологічній науці. Сутність природи, характеристика параметрів мислення вивчалися вітчизняними (Д. Б. Богоявленська, Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, Н. С. Лейтес, О. М. Леонт'єв, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, Я. О. Пономар'єв, В. О. Роменець, С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов та інші) та зарубіжними (Е. де Боно, Дж. Гілфорд, Р. Стернберг, Е. П. Торренс та інші) науковцями. Проблема творчого мислення у психології досліджувалась у контексті будови мислення (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов, М. О. Холодна та інші), основних видів творчості, в тому числі соціальної (А. А. Попель, К. М. Романова та інші), особистісної (М. Й. Боришевський, А. Маслоу та інші), інтелектуальної творчості (О. І. Кульчицька, С. Медник та інші), структури творчого мислення (Ж. Адамар, Д. Б. Богоявленська, О. М. Матюшкін, В. В. Рибалка та інші) та механізмів його розгортання (В. О. Моляко, О. Л. Музика, Я. О. Пономар'єв, І. М. Семенов та інші), особливостей вираження креативності у навчально-професійній діяльності (О.Є. Антонова, А.Є. Банюхова, І.В. Басинська, І.Г. Васильєва, М.Г. Вієвська, І. Г. Тітов), а також його вікової динаміки (О. В. Губенко, Л. Г. Чорна та інші).

Проте, незважаючи на численні дослідження, не можна вважати вичерпаною проблему розвитку когнітивних та особистісних аспектів креативності. Особливо актуальним видається вивчення цієї проблеми у юнацькому віці, в умовах здобуття професійних навичок та самоідентифікації як майбутнього спеціаліста. Тому, з огляду на актуальність цієї проблеми, нами була обрана тема кваліфікаційної роботи – «Особливості творчого мислення у студентської молоді».

Метою дослідження є теоретичне вивчення й емпіричне дослідження когнітивних та особистісних аспектів креативності студентської молоді.

Відповідно до поставленої мети нами було сформульовано наступні **завдання** дослідження:

1) здійснити теоретичний аналіз креативності та творчих здібностей, їх становлення в юнацькому віці;

2) обґрунтувати методичні основи та підібрати відповідні методики для дослідження когнітивних та особистісних аспектів креативності у студентської молоді;

3) проаналізувати особливості розвитку когнітивних процесів юнаків та їх особистісних рис у досліджуваних з різним рівнем творчого мислення.

Об'єктом дослідження виступає специфіка творчих здібностей особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості когнітивних та особистісних аспектів креативності у студентської молоді.

Гіпотезою дослідження є припущення про те, що у юнацькому віці спостерігається різний рівень виявлення когнітивних та особистісних аспектів креативності. Зокрема, можна припустити, що юнаки з високим рівнем креативності володіють вищим рівнем вербально-логічного мислення, відкритості та товариськості порівняно із тими, чії показники креативності є низькими. Це може пояснюватись тим, що особистості, які виявляють високий рівень креативності, ймовірно, мають більший розмах ідей, часто виявляють відкритість до нового, що може позитивно впливати на їх готовність висловлювати свої думки та логічно аргументувати їх, розвиваючи тим самим своє вербально-логічне мислення. Крім того, їхні здібності до товариськості та співпраці можуть збагачувати обмін ідеями та сприяти розвитку креативних концепцій. Процес творчості, який активізує асоціативне мислення, може також впливати на вербально-логічні навички.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: принципи та закономірності становлення креативності в контексті загальних розумових здібностей (Дж. Гілфорд, ТО.М. Матюшкін, В.О.Моляко, С.Л. Рубінштейн, І.Г. Тітов, Е.П. Торренс); специфіку професійної підготовки та вагомість

особистісних рис у професійній діяльності сучасного фахівця (В.Г. Гамаюнов, Н.В. Добровольська, Н.І. Жигайло, О.М. Красова, Г.В. Осовська, Л.В. Помиткіна, Д.В. Прасол, Ю.Л. Романишин, О.О. Самохвал, О.М. Харцій); особливості особистісного розвитку в юнацькому віці (Л.А. Аврамчук, М.М. Заброцький, Н.Є. Завацька, Г. Крайг, В.Ф. Моргун).

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань була розроблена програма дослідження, яка включає загальнонаукові методи теоретичного рівня (аналіз, синтез, порівняння, систематизацію, узагальнення загальнонаукових даних), методи емпіричного дослідження (тестування, опитування, проєктивні методи) та методи статистичної обробки даних (коефіцієнт лінійної кореляції r_{xy} Пірсона).

Емпірична базаю дослідження виступив Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка». Дослідженням було охоплено 60 студентів (35 дівчат та 25 хлопців) другого курсу спеціальності 073 Менеджмент.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні теоретичних уявлень про когнітивні та особистісні аспекти креативності студентської молоді.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання результатів дослідження у просвітницькій роботі зі студентами, спрямованій на оптимізацію їх творчих здібностей.

Структура та обсяг роботи. Розв'язання поставлених у роботі задач зумовило її структуру, яка включає вступ, три розділи, висновки і перелік основної літератури, використаної автором у процесі дослідження. Список використаних джерел містить 66 джерел (57 українською і 9 іноземною мовами). Робота містить 8 таблиць та 7 рисунків. Повний обсяг роботи становить 104 сторінки, з них основного тексту — 80 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ

У цьому розділі наводиться психологічна характеристика креативності та творчих здібностей особистості, розглянуто особливості розвитку особистостей юнацькому віці та здійснено психологічний аналіз когнітивних та особистісних аспектів креативності студентської молоді.

1.1. Психологічна характеристика креативності та творчих здібностей особистості

Здібності – одне з найбільш загальних психологічних понять. У вітчизняній психології багато авторів давали йому розгорнуті визначення. Зокрема, С.Л. Рубінштейн розумів під здібностями «складне синтетичне утворення, що містить у собі цілий ряд даних, без яких людина не була б здатна до якої-небудь конкретної діяльності, і властивостей, що лише в процесі певним чином організованої діяльності виробляються» [58, с. 45].

Б.М. Теплов запропонував три емпіричних по суті ознаки здібностей, що і лягли в основу визначення, яке найчастіше використовується фахівцями [62]:

1) здібності – це індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої;

2) здібності – це тільки ті особливості, що мають відношення до успішності виконання діяльності чи деяких інших діяльностей;

3) здібності не зводяться до знань, умінь і навичок, що вже вироблені у людини, хоча й зумовлюють легкість і швидкість набуття цих знань і навичок. Отже, здібності – це індивідуально-психологічні особливості особистості, які є умовами успішного здійснення певної діяльності і які виявляють розходження в динаміці оволодіння необхідними для неї знаннями, уміннями і навичками [46].

Творчість, творчу діяльність, творчі здібності часто ототожнюють з креативністю, проте, ці поняття не є тотожними. Аналіз наукових праць (Н.Д. Будій, М.О. Холодна, Н.Ю. Хрящева, М.М. Шуть) показує, що творчі здібності

— синтез властивостей і особливостей особистості, які характеризують рівень їх відповідності вимогам певного виду творчої діяльності і зумовлюють рівень їх результативності [47], творчість — системна якість інтелекту; здатність відмовлятися від стереотипних способів мислення [61; 69]; креативність у широкому розумінні слова — це сукупність властивостей особистості, що забезпечує її входження у творчий процес. Вітчизняні дослідники (Д.Б. Богоявленська, Л.Ф. Бурлачук, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, І.Я. Лернер, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов, С.Л. Рубінштейн, В.М. Ямницький) тлумачать креативність як здібності (можливості), що виявляються в різних видах психічної діяльності людини [16, с. 16]. Однією з причин ототожнення цих понять є те, що термін «creativity» запозичений з англійської літератури, означає все, що має причетність до створення чогось нового, тобто креативність трактується як поняття, синонімічне до творчості.

Однак, креативність правильніше визначити не стільки як певну творчу здібність або їх сукупність, скільки як здатність до творчості [6, с. 14-41].

Проте у сучасній психології немає однозначної думки і щодо природи творчих здібностей. Одні дослідники вважають, що здатність до творчості є вродженою, інші стверджують, що здібності та креативність можливо і необхідно розвивати. Трактуються різними авторами поняття «творчі здібності» визначається їх підходами до пояснення природи даного феномена. Усі підходи до розуміння творчості можна умовно розбити на чотири групи [26]:

➤ дослідження продуктів творчої діяльності (Т. Амабайл, Ф. Баррон, Р. Вайсберг, Х. Грубер, Х. Гарднер, В.М. Дружинін, Ф. Джексон і С. Мессік, Н. Перкінс, К. Сімонтон, К. Тейлор, Е. Торренс, Д.І. Фельдман та ін.); □ дослідження впливу зовнішніх умов, насамперед соціальних (С.Д. Бірюков, А.М. Воронін, Е.Л. Григоренко, В.І. Кочубей, Р.Н. Ніколс, Т. Н. Тихомирова, В. І. Тютюнник, Д.В. Ушаков, Н.В. Хазратова);

➤ дослідження творчого процесу (О.В. Губенко, К. Джорджтаун, Д. Дьюї, В.М. Козленко, П. Ленглі та Р. Джонс, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов,

Т.М. Третьак, З. Фрейд, Дж. Уоллес, П.К. Енгельмейер);

➤ вивчення особистості творця: залежність творчої продуктивності від інтелекту в цілому (Г. Айзенк, Д. Векслер, Р. Стернберг, Л. Термен, У. Уайсберг); від рис особистості, їх своєрідного набору і поєднання (Т. Амабайл і М. Коллінз, Г. Альтшуллер і І. Верткін, П. Вайнцвайг, Ж. Желад, К. Мартиндейл, Д. Маккінон, В. Освальд, І.П. Павлов, Р. Стернберг, Ф. Фарні, К.Г. Юнг, Х. Швет і багато ін.); дослідження зв'язку образу «Я» у з креативністю (Г. Айзенк, Ф. Баррон, Х. Гоу, Р. Кеттелл й ін.);

➤ дослідження творчості як важливої характеристики самоактуалізації (А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Сатир).

Проблема розвитку творчих здібностей особистості не зводиться до вироблення конкретних завдань, а має розглядатися у площині «особистість – соціальне оточення» [24]. У зв'язку з цим дуже важливим є аналіз соціальної ситуації розвитку – місця особистості в системі соціальних відносин. Система соціальних взаємозв'язків тільки тоді стає ситуацією розвитку, коли її вимоги сприймаються особистістю як актуальні саме для неї. Соціальна ситуація розвитку впливає на формування не тільки творчих здібностей, а й ціннісних орієнтацій, певних знань, умінь, навичок.

На основі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних вчених (В.І. Андрєєв, Д.Б. Богоявленська, В.М. Дружинін, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов та інші) [5; 13; 31; 32; 43] можна підкреслити, що прояв і становлення творчих здібностей є невіддільними від розвитку і розвиненості інших ознак особистості, серед яких дослідники виділяють: сміливість, незалежність суджень, схильність до заперечення звичного, оригінальність, розумову відкритість, чутливість до нового та незвичного, високу толерантність до невизначених ситуацій, ініціативність, інтенсивну пошукову мотивацію, схильність до самоактуалізації. У цьому контексті творчі здібності розглядаються як постійна і впевнена готовність особистості до самостійної пошукової діяльності, до прийняття самостійних рішень у невизначених чи складних ситуаціях, позитивна пізнавальна активність.

Природа здібностей вітчизняними вченими трактується з позицій діяльнісного, функціонально-генетичного та суб'єктного підходів. Представники **діяльнісного підходу** (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов та ін.) [22; 57; 63] розглядають здібності як властивості чи особливості особистості, що зумовлюють успішність виконання діяльності.

Представники **функціонально-генетичного підходу** (Є.П. Ільїн, В.М. Русалов та ін.) [36; 59] розглядають здібності з позицій функціональних систем, а генезис здібностей — з позицій спадковості.

Особливість **суб'єктного підходу** (Т.І. Артем'єва, С.І. Науменко, М.А. Холодна, В.В. Москвіна та ін.) [26] полягає в тому, що творчі здібності розглядаються не як ізольована, відносно самостійна якість людини, а як істотно необхідна складова її життєдіяльності. За таких умов якісні відмінності є наслідком певної якості життєдіяльності особистості від життєвих орієнтирів і цінностей до вирішення практичних завдань (навчальних, соціальних тощо).

Якщо проаналізувати основні підходи до трактування природи і детермінації творчих здібностей, то можна зазначити, що Р. Стернберг і Є.Л. Григоренко виділяють сім підходів: містичний, комерційний, психоаналітичний, психометричний, пізнавальний, соціально-особистісний і інтегральний [36].

Крім цих напрямків, у дослідженні природи і детермінації творчості традиційними є наступні: **біологізаторський** (В. М. Бехтерев, В.М. Вільчек, Г. Гутман, Я. Парандовський); **психологічні теорії природи творчості** (А. Адлер, С. Арієті, З. Фрейд, Е. Кріс, Л. Кубі, Р. Мей, Т. Рібо, А. Ротенберг та ін.); **гештальтський** (М. Вертгеймер та ін.); **гуманістичний** (Ш. Бюллер, А. Маслоу, Дж. Олпорт, К. Роджерс, Е. Фромм) [26].

На підставі проаналізованих досліджень можна стверджувати, що здібності — це стійкі індивідуально-психологічні властивості особистості, які є необхідною внутрішньою умовою її успішної діяльності. Задатки як анатомо-фізіологічні особливості мозку і нервової системи є природною основою виникнення й функціонування здібностей, але з поняттям «здібності» не

ототожнюються [25].

Творчість розглядається як продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності, як діяльність, спрямована на самовираження і самоактуалізацію особистості, як взаємодія — джерело будь-якого розвитку тощо [13; 51].

Синтез понять «здібності» і «творчість» зумовив робоче визначення творчих здібностей як комплексу індивідуально-психологічних властивостей особистості, що є суб'єктивними умовами успішного виконання творчої діяльності.

Аналіз теоретичних досліджень дозволив визначити розуміння інтегративного характеру творчих здібностей, в якому переплітаються мотиваційні, когнітивні, евристичні, операційні та інші чинники.

Творчість – це розумова й практична діяльність, результатом якої є створення оригінальних, неповторних цінностей, виявлення нових фактів, властивостей, закономірностей, а також методів дослідження і перетворення матеріального світу або духовної культури; якщо ж він новий лише для його автора, то новизна суб'єктивна і не має суспільного значення [44].

Л.С. Виготський стверджував, що «творчість є необхідною умовою існування і все, що виходить за межі рутини і в чому міститься хоч йота нового, зобов'язане своїм походженням творчому процесу людини» [22, с. 40].

Український психолог В.О. Моляко, розкриваючи сутність творчості з позицій психології, зазначає, що «під творчістю розуміють процес створення чогось нового для даного суб'єкта. Тому зрозуміло, що творчість у тій чи іншій формі не є талантом «вибраних», вона доступна кожному. І школяр, який засвоює нові знання, розв'язує нову, незнайому задачу, і робітник, який виконує нове технічне завдання, і комбайнер, якому потрібно в процесі збирання урожаю врахувати вологість колосся, напрямок вітру – всі вони займаються творчістю, розв'язують творчі задачі» [43, с. 15].

Щоб діагностувати і систематично формувати творчу особистість у

процесі навчання, треба знати її властивості, творчі риси її характеру. Вчені-дослідники виділяють такі основні властивості творчої особистості: сміливість думки, схильність до ризику; фантазія; уявлення та уява; проблемне бачення; вміння долати інерцію мислення; здатність виявляти суперечності; вміння переносити знання і досвід у нові ситуації; незалежність; альтернативність; гнучкість мислення; здатність до самоуправління [36; 59].

Стосовно навчально-творчої діяльності у психолого-педагогічній науці виділені такі компоненти творчих здібностей особистості [51]:

1. Мотиваційно-творча активність і спрямованість особистості.
2. Інтелектуально-логічні здібності.
3. Інтелектуально-евристичні, інтуїтивні здібності.
4. Світоглядні властивості особистості.
5. Моральні якості, які сприяють успішній навчально-творчій діяльності.
6. Естетичні якості.
7. Комунікативно-творчі здібності.
8. Здібності до самоуправління особистості своєю навчально-творчою діяльністю.

О.І. Кульчицька виділяє ще такі властивості творчої особистості:

виникнення спрямованого інтересу до певної галузі знань ще в дитячі роки; зосередження на творчій роботі, спрямованість на обраний напрям діяльності; велика працездатність; підпорядкованість творчості духовній мотивації; стійкість, непоступливість у творчості, навіть упертість; захоплення роботою [39].

В.О. Моляко вважає однією з основних якостей творчої особистості прагнення до оригінальності, до нового, заперечення звичного, а також високий рівень знань, умінь аналізувати явища, порівнювати їх, стійкий інтерес до певної роботи, порівняно швидке і легке засвоєння теоретичних і практичних знань у цій галузі, систематичність і самостійність у роботі [43].

Дехто з фахівців виділяє, крім того, такі риси творчої особистості, як

цілісність сприйняття, зближення понять, здібність до передбачення (логічність, творчість, критичність уяви), рухливість мови, готовність до ризику, схильність до гри, інтуїція і підсвідома обробка інформації, дотепність та ін. [70].

Таким чином, творчі здібності особистості – це синтез її властивостей і рис характеру, які характеризують ступінь їх відповідності вимогам певного виду навчально-творчої діяльності і які обумовлюють рівень результативності цієї діяльності [45].

Творчі здібності самі по собі не гарантують творчих здобутків. Для їх досягнення необхідний «двигун», який запусить би в роботу механізм мислення, тобто необхідні бажання і воля, потрібна мотиваційна основа.

Отже, як показує аналіз стану розробки проблеми творчих здібностей особистості у психології, дане питання не знайшло однозначного трактування у психологічній науці, оскільки природа творчих здібностей розглядається з позицій різних підходів. Проте вчені доходять однозначного висновку, що творчі здібності є поєднанням особистісних властивостей та характерологічних властивостей людини.

Інтелект виступає своєрідною базою, що визначає прояв і розвиток творчих здібностей. Подальший їх розвиток не корелює прямо з розвитком інтелекту, а характеризується зростаючим впливом соціальних факторів, активності самого індивіда, його життєвого досвіду.

Відсутність однозначного зв'язку між інтелектом і креативністю стала основою особистісно-мотиваційного та психометричного підходів у дослідженні зв'язків інтелекту та креативності. Загалом, у психології можна виділити три основних підходи до проблеми співвідношення творчих здібностей та інтелекту. Вони можуть бути сформульовані наступним чином.

1. Існує точка зору, згідно якої рівень творчих здібностей залежить від рівня розвитку інтелекту. Високий рівень розвитку інтелекту передбачає високий рівень творчих здібностей і навпаки. Творчого процесу як специфічної форми психічної активності немає. Цю точку зору поділяють практично всі

фахівці в області інтелекту (Г. Айзенк, Д. Векслер, Р. Стенберг, Л. Термен, Р. Уайсберг та ін.).

Г. Айзенк, беручи до уваги кореляції між IQ і тестами Гілфорда на дивергентне мислення, висловив думку, що креативність є компонентом загальної розумової обдарованості [2].

Р. Уайсберг стверджував, що творче мислення діагностується за якістю продукту, а не за способом його одержання. Прихильники цього підходу розглядають інтелект і креативність як єдину людську здібність вищого плану. В.М. Дружинін характеризував цю точку зору «як редукцію креативності до інтелекту» [31].

У даному випадку мова йде не просто про те, що це єдина здатність, а про те, що творчість — похідна інтелекту. Високий інтелект — високі творчі здібності. Низький інтелект — ніяка творчість неможлива. Немає ніякої необхідності, вважає Г. Айзенк, виділяти креативність як особливу здібність. Здатність до будь-якого виду творчості (наукової, художньої) забезпечується, насамперед, високими значеннями загального інтелекту [2].

Існує безліч емпіричних даних, що підтверджують єдність інтелекту та творчості (дослідження Р. Термена). Результати численних досліджень дозволили вченим зробити висновок, що інтелект — це, насамперед, вища адаптаційна здатність, що дає своїм носіям можливість пристосуватися до мінливих умов навколишнього світу. Саме так визначав інтелект В.М. Дружинін — як «загальну успішність адаптації людини (і тварин) до нових ситуацій за допомогою вирішення задачі у внутрішньому плані дії («в умі») за домінуючої ролі свідомості над несвідомим» [32, с. 18]. Близьке визначення інтелекту як загальної здатності пристосування до нових життєвих умов дали В. Штерн, Ж. Піаже, Д. Векслер і багато інших авторів.

2. Інші дослідники категорично стверджують абсолютну неможливість зведення творчих здібностей до інтелекту. Творча здібність є самостійним фактором, незалежним від інтелекту (Дж. Гілфорд, К. Тейлор, Г. Грубер). Однак ця теорія говорить, що між рівнем інтелекту і рівнем творчих здібностей

є незначна кореляція. Творчість — це не адаптація до світу, а його перетворення, стверджують вони. А причиною творчості є саме дезадаптація людини, її непристосованість до навколишнього природного та соціального світу. Глибинною причиною будь-якої людської творчості В.М. Вільчек вважає первинне початкове відчуження людини від природи і світу в цілому [19].

Саме дезадаптована, непристосована до навколишньої реальності людина починає творити, у глибині душі своєї сподіваючись творчістю подолати відчуження. А. Адлер вважав творчість засобом компенсації відкритого ним самим комплексу неповноцінності [13].

Найпершим у науці креативність та інтелект протиставив Дж. Гілфорд. Він спирався на свою власну теорію двох видів мислення — конвергентного і дивергентного. Конвергентне мислення спрямоване на аналіз всіх наявних способів вирішення завдання, з тим, щоб вибрати з них єдиний правильний. Конвергентне мислення лежить в основі інтелекту. Дивергентне мислення — це мислення, що йде одночасно в багатьох напрямках, воно спрямоване на те, щоб породити безліч різних варіантів вирішення завдання. Дивергентне мислення лежить в основі творчих здібностей [11].

В.М. Дружинін також розглядав інтелект і креативність як дві відмінні загальні здібності. Він пов'язував їх існування з процесами переробки інформації. Креативність відповідає за перетворення наявної у людини інформації і породження нескінченної кількості нових моделей світу [31].

3. Третю точку зору на співвідношення інтелекту і творчих здібностей можна назвати компромісною. Її автори намагаються згладити непримиренність двох перших позицій. Інтелект і творчі здібності є начебто різними чинниками, але, в той же час, між ними існує певний взаємозв'язок. Як таких творчих здібностей не існує, вважають особистісно орієнтовані психологи А. Маслоу, Д.Б. Богоявленська та ін. Головну роль у детермінації творчої поведінки відіграють мотивація, цінності, особистісні риси (А. Танненбаум, А. Олох, Д.Б. Богоявленська, А. Маслоу). До основних рис

творчої особистості ці дослідники відносять когнітивну обдарованість, чутливість до проблем, незалежність у невизначених і складних ситуаціях. Інтелектуальна обдарованість виступає в якості необхідного, але недостатнього рівня творчої активності особистості. Творча активність більше визначається особливими рисами особистості (допитливістю, ризикованістю і т.п.), ніж здібностями. Однак для прояву творчої активності необхідний високий рівень інтелектуальної обдарованості [12].

Найбільш розробленою моделлю цього плану виступає концепція «інтелектуального порогу» Е. Торренса [11]. При низьких і середніх значеннях IQ інтелект і творчі здібності (до 115-120) виступають як єдиний чинник, тобто люди з низьким інтелектом майже ніякою креативністю не володіють, у людей із середнім інтелектом креативність певною мірою проявляється. І тільки при IQ понад 120, інтелект і творчі здібності стають незалежними чинниками, так що можливі інтелектуали з трохи помітними творчими здібностями та інтелектуали з найвищою креативністю, тобто немає творчих особистостей з низьким інтелектом, але є інтелектуали з низькою креативністю [65].

Отже, творчі здібності як якість особистості в роботах психологів часто порівнюються з інтелектом, причому їх взаємозв'язок трактується неоднозначно. Відсутність однозначного зв'язку між інтелектом і творчими здібностями є основою особистісно-мотиваційного і психометричного підходів у дослідженні зв'язків інтелекту і креативності і вимагає подальшого вивчення. Творчі здібності необхідно розглядати як особистісну категорію в аспектах проявів дивергентного мислення, актуалізації інтелектуальної активності, інтегрованої якості особистості. При цьому креативність правильніше визначити не стільки як певну творчу здібність або їх сукупність, скільки як здатність до творчості.

1.2. Особливості особистісного розвитку в юнацькому віці

Юнацький вік – період розвитку людини (16-17 – 20-21), який відзначає початок самостійного, дорослого життя. 16-17 років – 20-21 рік – це, в

широкому сенсі, юнацький етап розвитку особистості [9]. Поряд з цим в даному віці виділяють наступні вікові періоди: 16-17 років – рання юність, 17-20 років – власне (у вузькому сенсі) юність, 20-21 рік – пізня юність. Ці вікові періоди мають свою специфіку, але при цьому відображають багато загальних характеристик. У вітчизняній та радянській психології юність розглядається як психологічний вік переходу до самостійності, період самовизначення, набуття психічної, ідейної та громадянської зрілості, формування світогляду, моральної свідомості і самосвідомості. Верхньою межею юнацького віку називаються 24-25 років не випадково. Адже саме до цього часу припадає завершення соціалізації, тобто засвоєння професійних, сімейних, культурних функцій. Зрозуміло, що готовність до виконання даних функцій буде залежати від конкретних суспільно-історичних умов, отже, вікові межі будуть коливатися. Крім того, слід враховувати, що фізичне і соціальне дозрівання у різних людей відбувається нерівномірно, тому можна говорити лише про умовне встановлення хронологічних меж юності [26].

Трактування юності як періоду онтогенетичного розвитку залежить від принципів установок авторів того чи іншого підходу. Біогенетичні теорії вважають, що саме біологічні процеси росту детермінують всі інші сторони розвитку, і розглядають юність, перш за все, як етап розвитку організму, що характеризується потужним зростанням різних здібностей і функцій і досягненнями найвищого рівня [41].

Психоаналітичні теорії (З. Фрейд, А. Фрейд) бачать в юності певний етап психосексуального розвитку, коли приплив інстинктивної енергії лібідо повинен бути компенсований. На противагу психоаналізу, Е. Шпрангер вважав, що в юності відбувається вростання індивіда в культуру, «в об'єктивний і нормативний дух даної епохи» [14].

У психосоціальной теорії Е. Еріксона [51] в підлітковий період і період юності повинно бути вирішене центральне завдання досягнення ідентичності, створення несуперечливого образу самого себе в умовах множинності виборів (ролей, партнерів, груп спілкування і т.п.).

Соціологічні теорії юності розглядають її, перш за все як певний етап соціалізації, як перехід від залежного дитинства до самостійної і відповідальної діяльності дорослого при вирішальній детермінації з боку суспільства [47].

Психологічні теорії надають найважливіше значення суб'єктивну сторону, характерним рис внутрішнього світу і самосвідомості підростаючого індивіда, його вкладу як активного творця власного дорослішання [49].

Відомий американський психолог Е. Еріксон зазначав, що юнацький вік, будується навколо кризи ідентичності, що складається з серії соціальних і індивідуально-особистісних виборів, ідентифікації і самовизначень. Юність, п'ята стадія в схемі життєвого циклу Е.Еріксона, вважається найважливішим періодом в психосоціальному розвитку людини: «Юність - це вік остаточного встановлення домінуючої позитивної ідентичності Его. Саме тоді майбутнє, в доступних для огляду межах, стає частиною свідомого плану життя» [51].

Починаючи з юнацького віку, Д.Б. Бромлей характеризує розвиток певними зрушеннями особистості, її статусу, ролей, позицій в суспільстві і саме цей підхід відрізняє її класифікацію від інших. Вирішальне значення має перехід від залежності (економічної, правової, моральної) до незалежності від батьків. Саме цим переходом, гостро пережитим окремими юнаками і дівчатами, пояснюється, той факт соціальної статистики, що як раз в ці роки має місце «пік» антисоціальної поведінки [9].

Основними соціально-психологічними і віковими характеристиками і факторами будь-якого періоду розвитку особистості у вітчизняній психології є: соціальна ситуація розвитку особистості, провідний вид діяльності, які зумовлюють специфіку кожного вікового етапу розвитку.

Даний віковий період надзвичайно цікавий. Найбільш важливим новоутворенням молодості можна вважати досягнення соціальної зрілості. «Юність» позначає фазу переходу від залежного дитинства до самостійної і відповідальної дорослості, що передбачає, з одного боку, завершення фізичного, зокрема статевого, дозрівання, а з іншого - досягнення соціальної зрілості [21].

Оскільки в період юності людина вперше безпосередньо вступає в контакт з суспільством, то, головним її завданням стає вирішення соціальних завдань: набуття професії, певного соціального статусу, створення сім'ї. Під досягненням соціальної зрілості потрібно розуміти, з одного боку, можливість виконання соціальних обов'язків, з іншого – прийняття відповідальності за власне життя, рішення і вчинки на самого себе. Для досягнення соціальної зрілості молодій людині потрібно вирішити проблему особистісного самовизначення. У сучасній психологічній літературі найбільш послідовно підхід до особистісного самовизначення запропонований М.Р. Гінзбургом. Самовизначення по за М.Р. Гінзбургом, передбачає активне визначення своєї позиції щодо суспільно обраної системи цінностей і з'ясування на цій основі сенсу свого існування [14].

В описі юнацького віку головна увага зосереджена на розвитку мотиваційної сфери особистості: визначення свого місця в житті, формуванні світогляду і його вплив на пізнавальну діяльність, самосвідомість і моральне свідомість. Вирішальне значення надається динаміці «внутрішньої позиції» формується особистості.

У даному віковому періоді починається рефлексія власного життєвого шляху, прагнення до самореалізації, що загострює потребу юнацтва зайняти позицію будь-якої соціальної групи, певні громадянські позиції, обумовлюючи появу нового поворотного вузлового рубежу соціального руху - «Я і суспільство». Спостерігається активне формування самосвідомості зростаючої людини, що виступає в соціальній позиції суспільно відповідального суб'єкта [44].

Л.Д. Столяренко визначає юнацький вік як етап формування самосвідомості і власного світогляду, етап прийняття відповідальних рішень, етап людської близькості, коли цінності, дружби, любові, інтимної близькості можуть бути першорядними. Найважливіший психологічний процес юнацького віку – становлення самосвідомості і стійкого образу своєї особистості, свого «Я» [9].

У юності виробляються ціннісні орієнтації (науково-теоретичні, філософські, моральні, естетичні), в яких виявляється сама сутність людини. Складається світогляд як система узагальнених уявлень про світ в цілому, про навколишню дійсність, інших людей і самого себе, і готовність керуватися ним у діяльності. Формується усвідомлене «узагальнене, підсумкове відношення до життя» (С.Л.Рубінштейн), яке дозволяє вийти на проблему сенсу людського життя. Основним в цьому віці стає пошук сенсу життя, по суті відповідь на питання: «Для чого я живу?».

Юність – завершальна стадія психологічного етапу персоналізації, періоду перебування самоідентичності. Головні психічні новоутворення юнацького віку: глибока рефлексія; розвинене усвідомлення власної індивідуальності; формування конкретних життєвих планів; готовність до самовизначення в професії; установка на свідому побудову життя; розвиток самосвідомості; активне формування світогляду.

Соціальна ситуація розвитку полягає в тому що в юності відбувається розширення часового горизонту – майбутнє стає головним виміром. Змінюється основна спрямованість особистості, яка тепер може бути позначена як спрямованість у майбутнє, визначення подальшого життєвого шляху, вибір професії. Спрямованість в майбутнє, побудова життєвих планів і перспектив – «афективний центр» життя юнака.

Юнакам і дівчатам належить багато в чому самостійно вийти на шлях трудової діяльності та визначити своє місце в суспільстві (слід зауважити, що ці процеси вельми варіативні). У зв'язку з цим змінюються соціальні вимоги до юнаків і дівчат, змінюються суспільні умови, в яких відбувається їх особистісне формування: вони повинні бути підготовлені до праці, до сімейного життя, до виконання цивільних обов'язків.

У сучасний період соціально-економічного розвитку суспільства і держави юнацтво виявилось в умовах нестабільності громадської свідомості. У поточний період немає ідеалів, важливих у минулому, але і в теперішньому ще не визначені нові, адекватні, ситуації, що відбувається в країні і в світі, змінам

орієнтирів для майбутнього розвитку - соціального, професійного, особистісного самовизначення. Тому сьогодні юнацтву дуже важко виділити і засвоїти норми дорослого життя. Звідси - сум'яття в думках і невпевненість в завтрашньому дні.

Крім цього, сучасний етап соціального розвитку суспільства «зрушив» в психологічному і «діяльнісному» планах кордони різного віку в сторону більш раннього настання зрілості (в тому числі - соціальної зрілості). Даний процес відбувається за багатьма економіко-політико-соціальними напрямками, але разом з цим парадоксально посилюється соціальний інфантилізм серед юнацтва та молоді.

Велике значення для розвитку особистості в юнацькому віці має спілкування з однолітками. Це специфічний канал інформації, особливий вид міжособистісних відносин, а також один з видів емоційного контакту. У цей період майже зовсім долається властива попереднім етапам онтогенезу психологічна залежність від дорослих, відбувається утвердження соціально-психологічної самостійності особистості, чому сприяє насичена комунікація з однолітками. У відносинах з однолітками, поряд зі збереженням колективно-групових «підліткових» форм спілкування наростає значення індивідуальних контактів і уподобань [24].

У юнацькому віці стає важливим і актуальним пошук супутників життя і однодумців, зростає потреба у співпраці з людьми, укріплюються зв'язки зі своєю соціальною групою, з'являється відчуття інтимності у взаємодії з деякими людьми. Юнацька дружба унікальна, вона займає виключне місце серед інших уподобань. Однак, потреба в психологічній (емоційно-чуттєвій) інтимності в юності практично «ненаситна», задовольнити її вкрай важко. У юнаків підвищуються вимоги до дружби, ускладнюються її критерії. Емоційна напруженість дружби в юнацькому віці знижується при виникненні любові. Юнацька любов передбачає істотно більший ступінь емоційної інтимності, ніж дружба, але любов в юності, що характерно саме для цього віку, як би включає в себе дружбу [8].

У юнацькому віці також відзначаються дві кілька протилежні тенденції в області спілкування і взаємодії з іншими людьми: розширення сфери спілкування, з одного боку, і зростаюча індивідуалізація, відокремлення від соціуму – з іншого боку. Перша тенденція проявляється в прагненні до ідентифікації (уподібнення) з іншими людьми. Зовні це виражається в збільшенні часу, який витрачається саме на «чисте» спілкування (3-4 години на добу в будні, 7-9 годин – у вихідні і святкові дні), в істотному розширенні соціального простору спілкування, і, нарешті, в особливий феномен, що отримав назву «очікування спілкування», тобто в самому його пошуку, в постійній готовності до контактів. Високий рівень потреби в спілкуванні, виявляється в розширенні його сфери та загальних інтересів, пояснюється активним фізичним, розумовим і соціальним розвитком юнаків і дівчат і, в зв'язку з цим, збільшенням кола їх пізнавальних інтересів по відношенню до оточуючих людей і до навколишнього миру в цілому. Важливою обставиною в цьому питанні є і зростаюча юнацькому віці потреба у спільній діяльності (взаємодії) - вона у чому і знаходить своє задоволення в спілкуванні [45].

Провідною діяльністю в юності в психологічних періодизаціях Д.Б. Ельконіна і О.М. Леонтьєва визнається навчально-професійна діяльність. На думку Д.І.Фельдштейна, в юнацькому віці основні види діяльності визначаються як праця і вчення. Інші психологи говорять про професійне самовизначення як провідну діяльність в ранній юності [44].

Психологічну базу для професійного самовизначення в юності складає, перш за все, соціальна потреба юнаків і дівчат зайняти позицію дорослої людини, усвідомити себе як члена суспільства, визначити себе в світі, тобто зрозуміти себе і свої можливості поряд з розумінням свого місця і призначення в житті.

Іншим важливим чинником, що складає психологічну базу професійного самовизначення і забезпечує готовність юнацтва до вступу до дорослого життя, є наявність здібностей і потреб, які дозволяють з можливою повнотою реалізувати себе на цивільному терені, у праці, у майбутньому сімейному

житті. Це, по-перше, потреба в спілкуванні і оволодіння способами його побудови; по-друге, теоретичне мислення і вміння орієнтуватися в різних формах теоретичного пізнання (науковому, художньому, етичному, правовому), що виступає у вигляді сформованих основ наукового і громадянського світогляду, а також розвиненої рефлексії, за допомогою якої забезпечується усвідомлене і критичне відношення до себе; по-третє, потреба у праці і здатність працювати, оволодіння трудовими навичками, що дозволяють включитися в виробничу діяльність.

Загальні світоглядні пошуки конкретизуються юнацтвом у життєвих планах. Чим старше юнак і дівчина, тим більш актуальні стає необхідність життєвих виборів розвитку. Із безлічі уявних, фантастичних або абстрактних можливостей поступово «проступає» кілька найреальніших і прийнятних варіантів, між якими і належить вибирати. Зрозуміло, що значна частина життєвих планів в юності вимальовується лише в самому загальному вигляді.

Розвитку самосвідомості й особистості відводив в юності центральну роль Л.С. Виготський [8]. За твердженням Б.Г. Ананьєва юнацький вік є сенситивним для розвитку основних соціогенних потенцій людини.

У юнацькому віці відбувається істотна перебудова емоційної і вольової сфери, проявляється самостійність, рішучість, критичність і самокритичність, виражене неприйняття лицемірства. Юнацький вік характеризується підвищеною емоційною збудливістю (неврівноваженість, різка зміна настрою, тривожність і т.п.). У той же час, чим старше юнак і дівчина, тим сильніше виражено у них поліпшення загального емоційного стану, що пов'язано з проходженням юнацької кризи. Розвиток емоційності в юності тісно пов'язаний з індивідуально-особистісними властивостями людини, з її самосвідомістю та самооцінкою. Все це детерміновано посиленням особистісного контролю, самоврядування, новою стадією розвитку інтелекту, відкриттям свого внутрішнього світу [25].

Юність – важливий і відповідальний період життя людини період, коли вчорашня залежна дитина стає дорослою самостійною людиною, соціально зрілою, яка будує і самостійно здійснює свої життєві плани.

1.3. Аналіз особливостей прояву творчого мислення молоді

На підставі теоретичного аналізу можна виокремити когнітивний та особистісний компоненти творчої діяльності. Під когнітивним компонентом розуміються індивідуальні способи одержання, переробки та застосування інформації, які виявляються в пізнавальних здібностях (Дж. Брунер, Б.М.Величковський, [45] та ін.). Особистісний компонент включає характерологічні, мотиваційні, емоційно-вольові якості особистості. Відзначається важливість для творчої діяльності таких характеристик, як схильність особистості до хаосу, впевненість при невизначеності, неясності того, що сприймається, що сприяє максимальному внесенню в нього власного сприймання, здатність дивуватися, бути чутливим, бачити проблему загалом, орієнтуватися в ній, знаходячи відразу головне та істотне.

Когнітивними компонентами і раціональними механізмами творчого мислення є пізнавальні здібності (сприймання, пам'ять, уява). Останні виконують в творчому процесі важливі функції: вони попередньо визначають кінцеві цілі творчості, створюють ідеальну модель реальної ситуації, здійснюють перетворення проблеми, беруть участь в переробці раніше накопиченого досвіду на усвідомлюваному та неусвідомлюваному рівнях, сприяють раптовому породженню нової ідеї. Тому пізнавальні здібності виконують продуктивні функції в творчому мисленні: цілепокладальну, моделюючу, перетворюючу, евристичну та регулюючу [3] .

Особистісні конструкти є складовою особистісного підходу до розробки проблеми творчості. У психології експериментально підтверджено, що мотиви і емоційно-вольові компоненти виступають засобами регуляції суб'єктом своєї поведінки, своєї діяльності, своїх психічних процесів та особистості загалом. Тому розв'язання проблеми управління розвитком і формуванням творчого

мислення пов'язане з необхідністю глибшого вивчення регулятивних процесів, характерних для творчої мисленнєвої діяльності. Проблема регуляції творчого процесу та творчої діяльності висвітлювалася у працях К.Дункера, С.Л. Рубінштейна, Е.Д. Телєгіної, О.К.Тихомирова [4, 42].

Враховуючи існування двох компонентів творчого мислення, можна зробити висновок про його двояку природу – когнітивну та особистісну. З самого початку переважає когнітивний компонент, але завдяки формуванню пізнавальних устремлінь, вольових зусиль, емоційних якостей, особистісний компонент закріплюється в мотиваційній сфері, завдяки чому формуються риси творчої особистості та загальний рівень креативності основі творчої діяльності, вважає Д.Б. Богоявленська, лежить «сплав» інтелектуальних та мотиваційних чинників, причому абстрагування від якого-небудь з них неможливе [4, 34].

У юнацькому віці, на думку Д.І. Фельдштейна, творче мислення одержує поштовх у розвитку, входить до системи внутрішньо-психічних зв'язків навчально-пізнавальної діяльності, закріплюється під контролем особистості. Юнаки характеризуються власне дослідницьким ставленням до дійсності, інтересом до співставлення фактів та встановлення причин тих чи інших подій [44]. Саме в юнацькому віці багато вчених починали свою творчу діяльність. Л.С. Виготський вважав відмітною рисою юнацького віку внутрішню тенденцію до продуктивності [8]. Недостатній гнучкий логічний апарат, незначний ще запас знань дають змогу юнаку творчо розв'язувати поставлені перед ним задачі та проблеми. Саме в цей період, на думку О.М.Матюшкіна, відбувається різке зростання індивідуальних відмінностей в розвитку самостійності мислення дітей, активності і постановці дослідницьких питань, в пошуку їх розв'язання [27]. Тому юнацький вік розглядається як сенситивний для розвитку творчості.

У юнацькому віці змінюються і мотиви, пов'язані з навчальною діяльністю. Їх розвиток має кілька напрямків, зокрема, 1) інтерес до окремих фактів поступається місцем інтересу до закономірностей, яким

підпорядковуюються явища природи; 2) інтереси стають стійкішими, активнішими, дієвішими; 3) інтереси диференціюються за сферою знань і набувають особистісного характеру. Здійснений аналіз свідчить про те, що юнацький вік є одним із важливих етапів у розвитку інтелектуальної та творчої сфери мислення індивіда. Юнацький вік характеризується значними стрибками у формуванні всіх сфер пізнавальної діяльності, в становленні особистості, і все це впливає та збагачує творче мислення юнака.

Аналіз психологічної літератури свідчить про те, що на розвиток творчого мислення у юнацькому віці впливає фундаментальна перебудова всіх сфер особистості (мотиваційно-потребової, вольової, самосвідомості та ін.). Лише позитивний розвиток юнака свідчить про позитивний вплив цих змін на творчу діяльність [39]. Однією з таких змін є перехід до більш збалансованої і включеної до свідомості мотивації.

Творча діяльність в цей період має в основі не тільки спонтанні мотиви пізнання (як це було у молодшому шкільному віці), але й значною мірою будується на творчих цілях. На думку Я.О. Пономарьова, для юнаків творче пізнання стає значущим і підкріплюється позитивними емоціями. Цілі діяльності набувають статусу цінностей, а творча активність часто приносить їм задоволення від самого процесу. При усвідомленні юнаком важливості творчого мислення, воно стає для нього суб'єктивно значущим [34].

Специфікою юнацького періоду є те, що особистісні властивості суттєво впливають на розвиток творчого потенціалу. М.І. Дьяченко [14] вказує на те, що здібності юнаків, що розвиваються у ході навчання, можуть переростати в обдарованість. У загальному плані творча діяльність юнаків залежить, насамперед, від інтелектуальної активності і здатності особистості до саморозвитку. Важливо, щоб юнак мав можливість реалізувати свій творчий потенціал. Умовами його реалізації виступають зовнішні (зміст та форма навчальної діяльності) та внутрішні чинники (особливості структури творчого мислення).

При розробці проблеми творчого мислення в юнацькому віці численні дослідники відзначають значну роль навчальної діяльності для його формування. Разом з тим, розвиток творчого мислення, як і мислення загалом має не спонтанний характер, а відбувається в процесі цілеспрямованого навчання індивіда. Зміна змісту навчання сама по собі не веде до розумового розвитку, спеціальні мисленнєві операції та дії вимагають спеціально організованого навчання. У випадку спеціального відбору матеріалу та формування раціональних умінь самостійної роботи процес формування мисленнєвих дій та операцій можна прискорити. Для розвитку творчого мислення, на думку З.І. Калмикової, недостатньо формування правильних раціональних способів мисленнєвої діяльності. До таких прийомів належать прийом конкретизації, коли абстрактним даним надаються конкретніші форми, прийом абстрагування, коли відкидаються конкретні деталі, прийом аналогії, прийом постановки аналітичних запитань тощо. Залежно від вимог діяльності розвивається інертність чи гнучкість мислення, його творчий характер [19].

Проблема впливу мотивації на розвиток творчого мислення відображена у численних психологічних дослідженнях. Вчені вважають, що мотивація є «новоутворенням» творчої навчально-пізнавальної діяльності школярів і виступає як активність особистості, спрямована на оволодіння у ході цієї діяльності продуктивними мисленнєвими діями, які можуть використовуватися для творчого перетворення дійсності, навчально-пізнавальної та майбутньої професійної діяльності (А.К. Маркова, М.Г. Ярошевський Т.А. Ребеко, Р.С. Вайсман, та ін. [18]).

Лов'янова І. В. говорить, що у юнацькому віці, коли творча діяльність набуває вигляду самостійного формування проблем і дослідницьких пізнавальних задач, зумовленого закономірностями психічного розвитку цього вікового періоду, значущість розвитку творчої діяльності зростає. Це виявляється в появі стійких особистісних інтересів, що робить дослідницьку

активність умовою творчого перетворення вже засвоєних знань і саморозкриття особистості [24].

О.М. Матюшкін наголошує, що творча активність є "джерелом і умовою особистісного росту підлітка і юнака, відкриття ним самого себе"[27].

Мотивація пов'язана з усіма психічними і особистісними показниками, у тому числі з мисленням. Одним з основних положень в дослідженні мотивації мислення є визнання її складного, комплексного характеру. Під цим насамперед розуміється полімотивованість мислення, його регуляція різними мотивами, що взаємодіють між собою.

У юнацькому віці основою зрілих форм пізнавальних і соціальних мотивів є наявність досить сильного внутрішнього пізнавального мотиву, який виявляється в стійкому інтересі до виявлення узагальнених закономірностей в учбовому предметі і до способів добування знань, в інтересі до спільних колективних форм учбової роботи, до використання результатів учбової роботи в соціально значущих видах діяльності (праця, самоосвіта, спілкування). Важливим чинником в розвитку особистості юнака є розвиток високого рівня учбової мотивації.

Як показують дослідження в сфері психології творчості, досягнення творчих результатів пов'язане з проявом певних властивостей мислення, які сприймаються як характерні риси творчої особистості. Багато авторів пов'язують мотиваційну регуляцію творчої діяльності з особливостями прояву особистісних рис: спрямованістю, установкою, настроєм, потребою, відкритістю тощо. Виокремлюють два типи мотивації, які пов'язані з моральними якостями особистості, її спрямованістю. Перший тип пов'язаний з егоїстичною спрямованістю особистості і є психологічним бар'єром для прояву інтелектуальної активності, - це зовнішні до пізнання мотиви: прагнення до престижу і самоствердження, неадекватний рівень домагань або, навпаки, надмірний страх перед невдачами. Другий тип виявляє зв'язок з колективною спрямованістю і забезпечує високий рівень інтелектуальної

активності — домінування власне пізнавальної мотивації, зацікавленість в справі, а не в успіхові.

В.М. Козленко [20] вбачає у прагненні до пошукової діяльності основу креативності і зазначає, що креативність виявляється як потреба пошуково-перетворювальної властивості психіки на всіх рівнях: на рівні діяльності як відношення, що відображає пошуково-перетворювальну потребу; на рівні дії — як пошуково-перетворювальну активність; на рівні операції — здатність до пошуку і перетворення

В.С. Ротенберг [58] розглядає творчість, як реалізацію потреби в пошуку. Автор зазначає існування інших мотивів творчості — потреби в самоствердженні і визнанні, однак застерігає «від приписування такого роду мотивам спонукальної сили саме стосовно творчості великих художників» і зазначає, що для людей дійсно творчо обдарованих сам пошук нового приносить більше задоволення, ніж досягнутий результат і, тим більше, його матеріальні плоди. Таким чином, вчений зближує потребу в пошуку з внутрішньою мотивацією творчості, а інші можливі види мотивів розглядає як зовнішні щодо самого процесу.

У численних дослідженнях доводився вплив змагання як мотивуючого чинника на навчіння і мислення. Є.П. Торренс [58] показав вплив змагання на розв'язання навчальних задач. Доведено, що в ситуації змагання кількість, якість і різноманітність ідей стає вищою.

При розв'язанні лабораторних задач ця закономірність також була виокремлена (Т.Г. Богданова, Е.Д. Телегіна, В.В. Гагай та ін.). Особливо слід зазначити, що в цих дослідженнях (зокрема, за допомогою методу реєстрації окорухової активності досліджуваних) були описані психологічні механізми впливу мотивів на перетворення структури мисленнєвого процесу не тільки на усвідомлюваному, але і на неусвідомлюваному рівні.

У ряді досліджень вивчався взаємозв'язок мотивації досягнення та уникнення невдач з інтелектуальними здібностями. Ю.М. Орлов [18] зазначав, що потреба в досягненнях є істотним чинником ефективності учбової

діяльності. Вона підвищує рівень академічних успіхів, причому вплив потреби підсилюється зі зростанням успішності, покращенням відношення до учіння. Мотивація досягнення знижує трудність учіння, викликає полегшення, задоволеність учінням, знижує ситуаційну тривожність.

І.А. Васильєв встановив, що досліджувані з високим рівнем мотивації досягнення ставлять і реалізують у процесі розв'язання задач більшу кількість підцілей, ніж досліджувані з низькою мотивацією досягнення, їм менш властиві безцільні дії, вони здатні реалізувати складніші цілі.

О.І. Мотков виявив вплив мотиваційних чинників на прояв інтелектуальних і креативних компонентів мислення в процесі розв'язання задач. Мотивація досягнення, тобто орієнтація досліджуваного на досягнення успіху в діяльності, виявилася пов'язаною на високому рівні значущості з успішністю розв'язання задачі, з рівнем комплексності і гнучкості ситуаційних намірів.

У юнацькому віці створюються сприятливіші умови для розвитку логічного мислення, ніж для творчого. Розвиток творчого мислення юнаків пов'язаний з особливостями їх особистісного розвитку, зокрема, мотиваційної сфери. На розвиток творчості юнаків значною мірою впливають методи навчання і стосунки з однолітками. Однією з важливих умов розвитку творчої діяльності юнаків є їх включення до активної пізнавальної творчої діяльності, яка дозволяє проявляти максимум активності в оволодінні новими знаннями і вміннями. Крім цього, важливою умовою розвитку творчого мислення юнаків є формування високого рівня пізнавальної мотивації, яка виражається у пізнавальному інтересі, що виявляється в ініціативі та самостійності здобуття знань.

Висновки до першого розділу

Отже, природа творчих здібностей розглядається з різних позицій. Проте вчені доходять однозначного висновку, що творчі здібності є поєднанням особистісних рис та характерологічних властивостей людини.

Творчість, творчу діяльність, творчі здібності часто ототожнюють з креативністю, проте, ці поняття не є тотожними. Творчі здібності — синтез властивостей і особливостей особистості, які характеризують рівень їх відповідності вимогам певного виду творчої діяльності і зумовлюють рівень їх результативності, творчість — системна якість інтелекту; здатність відмовлятися від стереотипних способів мислення; креативність у широкому розумінні слова — це сукупність властивостей особистості, що забезпечує її входження у творчий процес. Креативність тлумачать як здібності, що виявляються в різних видах психічної діяльності людини. Однак креативність правильніше визначити не стільки як певну творчу здібність або їх сукупність, скільки як здатність до творчості.

У сучасній психології немає однозначної думки щодо природи творчих здібностей. Одні дослідники вважають, що здатність до творчості є вродженою, інші стверджують, що здібності та креативність можливо і необхідно розвивати. Прояв і становлення творчих здібностей є невіддільними від розвитку і розвиненості інших ознак особистості. Творчість розглядається як продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності, спрямована на самовираження і самоактуалізацію особистості.

Отже, творчі здібності необхідно розглядати як особистісну категорію в аспектах проявів дивергентного мислення, актуалізації інтелектуальної активності, інтегрованої якості особистості. При цьому креативність правильніше визначити не стільки як певну творчу здібність або їх сукупність, скільки як здатність до творчості.

Юнацький вік — час життєвого самовизначення особистості, який характеризується випробовуванням різних соціальних ролей і видів діяльності, виробленням молодою людиною активної життєвої позиції. Основним новоутворенням юнацького віку виступає становлення життєвої перспективи, орієнтованої на перехід до самостійного і незалежного життя.

У даному віці відбувається інтенсивний розвиток самосвідомості; молоді люди самовизначаються в системі моральних цінностей, принципів, норм і правил поведінки, усвідомлюють особисту соціальну відповідальність. Розв'язання ними життєвих завдань передбачає прогнозування, орієнтацію на майбутнє й усвідомлення, наскільки є можливим втілення конкретних планів.

Головними психічними новоутвореннями юнацького віку є глибока рефлексія, розвинене усвідомлення власної індивідуальності, формування конкретних життєвих планів, готовність до самовизначення в професії, установка на свідому побудову власного життя, поступове входження у різні сфери життя і діяльності, активне формування світогляду, розвиток самосвідомості.

Одним з важливих аспектів психічного розвитку в юнацькому віці є інтенсивне інтелектуальне дозрівання, провідна роль в якому належить розвитку мислення. При цьому розвивається репродуктивна і творча уява, критичність у ставленні до витворів уяви, посилюється самоконтроль, реалістичність у співвіднесенні образів уяви, особливо мрій, з дійсністю, своїми можливостями.

Розвиток творчої діяльності юнаків пов'язаний з особливостями їх особистісного розвитку, зокрема, мотиваційної сфери. На розвиток творчої діяльності юнаків значною мірою впливають методи навчання і стосунки з однолітками. Однією з важливих умов розвитку творчої діяльності юнаків є їх включення до активної пізнавальної творчої діяльності, яка дозволяє проявляти максимум активності в оволодінні новими знаннями і вміннями. Крім цього, важливою умовою розвитку творчості юнаків є формування високого рівня пізнавальної мотивації, яка виражається у пізнавальному інтересі, що виявляється в ініціативі та самостійності здобуття знань.

Виражена креативність юнака відображає його здатність аналізувати, синтезувати, узагальнювати одержану інформацію, виявляти, формувати проблеми, завдання, прогнозувати, моделювати ситуації до діяльності, експерименту. Юнаки з високим рівнем креативності характеризуються

інтуїтивним відчуттям проблеми, творчою уявою, дивергентним мисленням, з його гнучкістю та оригінальністю, а також розвинутою здатністю до акумулювання і використання досвіду інших, відстоювання своєї точки зору, з високою самоорганізацією та самоконтролем, самокритичністю.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНИХ ТА ОСОБИСТІСНИХ АСПЕКТІВ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У даному розділі охарактеризовані основні принципи і вимоги до проведення емпіричного дослідження у психології та етапів його здійснення. Також подано опис методик, що можуть бути використані для дослідження когнітивних та особистісних аспектів креативності.

2.1. Огляд та обґрунтування методів дослідження

Психологія як наука має свій предмет і методи вивчення психічних явищ. Знання методів і вміння за їх допомогою вивчати особливості психічного розвитку особистості – шлях до глибшого пізнання психологічних особливостей особистості й використання цих знань у практичній діяльності. Чисельність та різноманітність існуючих у психології дослідницьких методів, відсутність єдиної чіткої загальноприйнятої їхньої класифікації висуває на перший план проблему типологізації психодіагностичних методів. На необхідність цього у свій час вказували як закордонні, так і вітчизняні дослідники. Проте, це завдання й досі залишається далеким від свого остаточного вирішення.

У сучасній науковій літературі під *методом* розуміють сукупність прийомів й операцій практичного та теоретичного освоєння дійсності [55].

З погляду Б.Г. Ананьєва, методи психологічного дослідження є системами операцій із психологічними об'єктами й разом з тим гносеологічними об'єктами психологічної науки [3].

Доцільно виділити в психології чотири класи методів (за класифікацією Б.Г. Ананьєва) [3]:

- 1) організаційні ;
- 2) емпіричні;

- 3) способи обробки даних;
- 4) інтерпретаційні.

До організаційних методів відносяться порівняльний, лонгітюдний і комплексний. В другій групі виявилися обсерваційні методи (спостереження і самоспостереження), експеримент (лабораторний, польовий, природний та ін.), психодіагностичний метод, аналіз процесів і продуктів діяльності (праксіометричні методи), моделювання і біографічний метод.

У третю групу ввійшли методи математико-статистичного аналізу даних і якісного опису. Нарешті, четверту групу склали генетичний (філо- і онтогенетичний) і структурні методи (класифікація, типологізація та ін.) [3].

В якості основних діагностичних методів С.Л. Рубінштейном виділяються [57]:

- 1) спостереження (зовнішнє і внутрішнє, або самоспостереження);
- 2) експеримент (лабораторний, природний і психолого-педагогічний).

Крім основних методів С.Л. Рубінштейн вводить допоміжний метод — фізіологічний експеримент (метод умовних рефлексів), а також прийоми вивчення продуктів діяльності, бесіду (зокрема, клінічну бесіду в генетичній психології Ж. Піаже, психоаналітичну бесіду, розроблену З. Фрейдом, і анкету.

Здійснивши критичний аналіз зазначених вище класифікацій, В.М. Дружинін пропонує власну типологію психологічних методів, в якій виділяє такі три класи методів [33]:

1. Емпіричні методи, специфікою яких є здійснення зовнішньої реальної взаємодії суб'єкта й об'єкта дослідження.
2. Теоретичні методи, коли суб'єкт взаємодіє з уявною моделлю об'єкта (точніше — предметом) дослідження.

Результат застосування цих методів представлений знанням про предмет у мовленнєвій, знаково-символічній чи просторово-схематичній формі. Серед них слід виокремити: 1) дедуктивний — сходження від загального до часткового, від абстрактного до конкретного. Результат — теорія, закон тощо;

- 2) індуктивний — узагальнення фактів, сходження від часткового до

загального. Результат — індуктивна гіпотеза, закономірність, класифікація, систематизація;

3) моделювання - конкретизація методу аналогій, умовиводу від частки до частки, коли як аналог більш складного об'єкта береться більш простий чи доступний для дослідження. Результат — модель об'єкта, процесу, стану.

3. *Інтерпретаційно-описові методи.* При інтерпретації й опису суб'єкт «зовні» взаємодіє зі знаково-символічним уявленням про об'єкт (графіками, таблицями, схемами).

Психологія висуває до методів дослідження психічних явищ певні вимоги:

- психічні явища потрібно вивчати в їх розвитку, взаємозв'язку та взаємозалежності;

- методи психологічного дослідження мають бути адекватними предметові дослідження, розкривати істотні, а не випадкові, другорядні особливості досліджуваного психологічного процесу, стану чи властивості.

Одним із основних принципів психологічного дослідження є його об'єктивність. Методами, які забезпечують об'єктивність розкриття досліджуваного психічного явища, є спостереження, експериментальне дослідження, аналіз продуктів діяльності, бесіда, інтерв'ю та ін. При дослідженні психологічних явищ об'єктивними методами може використовуватись також самоспостереження у формі словесного звіту піддослідного про те, що і як він переживає під час самоспостереження психічного процесу чи стану. Окрім зазначеного, важливо також перевірити, чи відповідає метод, обраний для дослідження, предмету дослідження й чи забезпечує він відповідне вимірювання розглянутих змінних [40].

У психологічній діагностиці особливе місце посідає проблема якості одержаних у процесі застосування різних вимірювальних процедур даних. Адже джерелом психодіагностичної інформації завжди виступає досліджуваний, відповіді якого значно впливають на рівень надійності суб'єктивних параметрів діагностичних даних. У зв'язку з цим до

психодіагностичного інструментарію висувається низка вимог, що стосуються якості вимірювальної методики — її *валідності, надійності, вірогідності та стандартизованості* [17].

Валідність – це відповідність психодіагностичного інструменту психічній якості, що вимірюється, тобто здатність тесту вимірювати саме ті характеристики, які є необхідними у дослідженні [4, с. 133].

Виходячи з цього визначення, методика вважається валідною, якщо на її результати впливає лише властивість, що вимірюється, та, навпаки, — невалідною, якщо результати вимірювання визначаються впливом нерелевантних змінних.

Валідність є обов'язковою та найважливішою інформацією про вимірювальну методику, оскільки містить дані про [4]:

1) континуум досліджуваних психологічних явищ, яким змістовно відповідає процедура дослідження;

2) міру узгодженості даних методики з іншими даними, що відбивають особливості досліджуваного феномену (теоретичні очікування, дані спостереження, експертні оцінки, показники інших методик, психологічний зміст яких уже є з'ясованим);

3) можливість формулювання на підставі вимірювання обґрунтованого судження про актуальний стан досліджуваної психічної якості, а також висування прогнозу щодо її розвитку.

На результат психологічного дослідження впливає велика кількість випадкових факторів, які умовно можна об'єднати у дві категорії чинників [27]:

❖ мінливість у часі вимірюваного психологічного явища (рис особистості, інтелекту тощо), яке досліджується;

❖ нестабільність самої вимірювальної процедури (вплив емоційного стану досліджуваного, міра його втомленості, мотиваційна спрямованість на дослідження, освітленість приміщення, температура та вологість, година доби тощо).

Надійність методики забезпечує точність вимірювань, які здійснюються за її допомогою, а також сталість її результатів під впливом сторонніх випадкових факторів, що не є об'єктами дослідження [17].

Тому в першу чергу дослідник має довідатися, чи представлені в описі діагностичної методики дані про її надійність (тип надійності та спосіб її визначення, чисельність і особливості індивідів, на яких перевірялася надійність методики). Якщо такі дані відсутні, то необхідно заново здійснити перевірку надійності.

Широкого використання набули декілька математичних процедур оцінки надійності: *повторне дослідження (тестування), визначення надійності за допомогою паралельних форм; метод розщеплення* [27]:

1) Визначення показників точності та сталості результатів може здійснюватися емпірично шляхом *повторного дослідження (тестування)* вибірки досліджуваних тією ж самою методикою через певний інтервал часу та в однакових умовах. Повторне дослідження зазвичай називають ретестом, а надійність, оцінену таким способом, — ретестовою надійністю. У цьому випадку індексом надійності вважається або міра збігу (кореляція) результатів першого і повторного обстежень, або ступінь збереження рангових місць обстежених у вибірці при ретесті.

2) У випадку визначення надійності *за допомогою паралельних форм* на одних і тих самих досліджуваних проводиться основний варіант методики, а потім, через певний заданий проміжок, — паралельна форма методики. Використання у двох обстеженнях різних за змістом, але еквівалентних за кількісними та якісними діагностичними показниками наборів завдань дозволяє мінімізувати негативний ретестовий вплив.

3) *Метод розщеплення* ґрунтується на припущенні про паралельність не лише окремих форм методики, але й окремих завдань усередині неї. Найчастіше здійснюється поділ методики на дві еквівалентні половини за парними та непарними номерами або за принципом близькості значень індексів складності. У цьому випадку досліджувані проходять обстеження

один раз за повним набором завдань методики, після чого окремо здійснюється оцінювання відповідей в еквівалентних частинах тесту. Саме відсутність потреби у повторному дослідженні надає методу розщеплення вагомих переваг порівняно з визначенням надійності за допомогою паралельних форм та методом розщеплення. Але поряд із цим метод має один недолік, який пов'язаний з неможливістю встановити надійність результатів дослідження відносно проміжку часу. Останнє потребує комбінування методу розщеплення з процедурою обчислення ретестової надійності.

Опис виміральної методики, поряд з описаними вище психометричними вимогами, має містити дані про її *вірогідність (достовірність)*, тобто захищеність від свідомої фальсифікації або неусвідомлюваних (невимушених) мотиваційних спотворень. На відміну від свідомої фальсифікації, яка виявляється у повній відмові досліджуваного співпрацювати з діагностом або грубому викривленні ним відповідей (наприклад, нещирість), ефект неусвідомлюваних спотворень є менш значущим та піддається корекції.

Найважливішими у свідомому або несвідомому виборі досліджуваним певної тактики виконання діагностичних завдань, яка може спотворювати результати, є вплив таких груп психологічних факторів [42]:

- ✓ «пізнавальний» фактор, який пов'язаний із незнанням досліджуваними власної особистості через низький інтелектуальний та культурний рівень, відсутністю навичок інтроспекції та спеціальних знань, використанням під час відповіді неправильних еталонів (наприклад, досліджувані зазвичай порівнюють себе не з усією популяцією, а з близьким оточенням);

- ✓ фактор «соціальної бажаності» — відображає тенденцію досліджуваного давати про себе соціально схвалювану інформацію, моралізувати свій «Я-образ»;

- ✓ фактор «індивідуальної тактики» — обумовлює прагнення досліджуваного самоствердитися, підтвердити гіпотези про самого себе,

втілити у результатах дослідження уявлення про своє «ідеальне Я»;

- ✓ ситуаційно-рольовий фактор та фактор стану.

Вплив указаних факторів може зумовити появу соціально бажаних відповідей (дисимуляція) або підкреслювання досліджуваними власних дефектів (симуляція, агравація) [53].

У психологічній діагностиці під *стандартизованістю вимірювальної методики* розуміють регламентованість процедури її проведення (уніфікованість інструкцій, бланків, способів реєстрації результатів, умов проведення обстеження; наявність характеристик контингенту досліджуваних, для яких призначена методика), визначеність єдиного критерію оцінки результатів діагностичного вимірювання [17].

Така регламентація, уніфікація, приведення до єдиних нормативів процедури вимірювання та оцінок його результатів здійснюється під час стандартизації сконструйованої діагностичної методики.

У найзагальнішому вигляді стандартизація розробленої психодіагностичної методики передбачає [27]:

1. Формування репрезентативної вибірки стандартизації та отримання на ній первинних даних про об'єкт психодіагностики.
2. Доведення нормального розподілу первинних оцінок та приведення їх у разі необхідності до нормального вигляду.
3. Переведення первинних оцінок у стандартну шкалу.
4. Встановлення статистичних норм (нормативних показників).

Зазвичай дослідження у психології проводиться за такою схемою: Перший етап проведення дослідження передбачає вивчення існуючої

літератури й бібліографічний пошук публікацій з теми, що цікавить. Другий етап проведення дослідження стосується формулювання проблеми дослідження. Проблема дослідження обмежується специфічним питанням. Потім проводиться емпірична перевірка гіпотез дослідження. Чим більш чітко сформульовані гіпотези, тим точніше їх можна перевірити.

Третій етап передбачає вибір випробуваних. Ідеально досліджувані

повинні вибиратися з популяції випадковим чином. Кількість досліджуваних, що беруть участь у дослідженні, впливає на його точність. Чим більша їх кількість, тим менше розмах відхилення від істинних значень.

Четвертий етап. Може виявитися корисним проведення пілотажного дослідження, у якому на малій вибірці проводиться перевірка інструмента дослідження. Воно дозволяє виявити можливі дефекти, властивому дослідженню або інструменту, яким має намір користуватися дослідник.

П'ятий етап – це проведення дослідження й аналіз результатів.

Шостий етап – публікація результатів [28].

Методики розрізняються за джерелом одержання інформації й інформованістю учасників. Можливі три різних типи джерел:

Сам досліджуваний. Висновки ґрунтуються на відповідях самого досліджуваного (наприклад, інтерв'ю, анкети, тести). При цьому випробуваний знає про те, що він піддається процедурі вимірювання.

Дослідник. Спостереження є відкритим, якщо суб'єкт знає про те, що за ним спостерігають, і прихованими, якщо досліджуваний не знає про це.

Архівні записи. У цьому випадку досліджуваним може бути відомо або невідомо про те, що вони піддаються дослідженню (вимірюванню) [29].

Такі найчастіше використовувані й популярні методи вимірювання, як суб'єктивні звіти й відкриті спостереження, є найбільш вразливими й характеризуються великою ймовірністю помилок. Суб'єктивні звіти можна використовувати тільки в обмеженому діапазоні: для аналізу деяких форм поведінки й для опису внутрішніх станів. Архівні записи, як правило, фрагментарні і їх кількість обмежена. Якщо заздалегідь відомо, що валідність вимірів буде низькою (наприклад, через особливості джерела інформації), то єдина стратегія, що веде до збільшення валідності, складається в систематичному використанні різних вимірів однієї й тієї ж змінної (повторні виміри) [28].

Помилки виміру можуть виникати:

1) якщо досліджуваний знає, що за ним спостерігають, і дає різні

відповіді залежно від своїх інтересів і мотивів;

2) за рахунок низької якості інструмента виміру, що використовується;

3) за рахунок особливостей дослідника, тобто мінливість відповідей може залежати від характеристик інтерв'юера (статі, віку, досвіду й т.д.), які впливають на випробуваного в ході експерименту. Можливі також фактори, які пов'язані зі станом самого дослідника, наприклад, зі втомою;

4) за рахунок характеристик вибірки, наприклад, нечисленності обстежуваної групи, що проходить обстеження, або нестабільності групи (тобто зміни чисельності до моменту повторного дослідження). Це може призвести до помилкового висновку про зміну вимірюваного параметра (змінної) залежно від часу й умов експерименту, тоді як зміни обумовлені особливостями вибірки (наприклад, нестабільністю, непорівнянністю, непрезентативністю вибірки) [33].

Ми вважаємо, що великий інтерес становить емпіричне вивчення когнітивних та особистісних аспектів креативності, зокрема, у юнацькому віці. Для досягнення цієї мети нами була розроблена структура дослідження та запропонована комплексна програма діагностики особистісних рис, креативності та когнітивних здібностей юнака. До комплексної програми були включені такі методики:

1. Методика «Виключення зайвих слів» (за описом Є.І. Рогова);
2. Методика «Виділення істотних ознак» (за описом Є.І. Рогова);
3. Багатофакторний особистісний опитувальник FPI (модифікована форма В) за О.О. Криловим, Т.І. Ронгінською;
4. Методика діагностики невербальної креативності (за Е. Торренсом, адаптація А.М. Вороніної).

Дана програма дозволяє якнайповніше розкрити особливості досліджуваного явища. Обрані методики відповідають вимогам стандартизації, валідності, надійності та співвідносяться з метою роботи та завданнями дослідження.

У наступній частині роботи подається їх характеристика.

2.2. Методика «Виключення зайвих слів» (за описом Є.І. Рогова)

Метою методики є дослідження здатності до узагальнення і абстрагування, вміння виділяти суттєві ознаки [56]. Методика має два варіанти: перший — дослідження на предметному, другий — на вербальному матеріалі.

Словесний варіант методики складається з 15 серій по 4 слова. Експериментатору необхідно мати секундомір. Дослідження проходить індивідуально. Починати потрібно, лише переконавшись, що у досліджуваного є бажання виконувати завдання.

Інструкція: «Три з чотирьох слів у кожній серії є в якійсь мірі однорідними поняттями і можуть бути об'єднані за загальним для них ознакою, а одне слово не відповідає цим вимогам і має бути виключено. Закреслюйте слово, яке не підходить за змістом до даного ряду. Виконувати завдання потрібно швидко і без помилок».

Якщо досліджуваний не зрозумів інструкцію, то один-два приклади, але не з експериментальної картки, дослідник вирішує разом з ним. Переконавшись, що принцип роботи зрозумілий, дитині пропонують самостійно виконати завдання – викреслювати на бланку виключення слова.

Експериментатор фіксує ім'я і правильність виконання завдання в протоколі. **Бланк методики** наведений у додатках (Додаток А).

Обробка результатів.

1. Відповідно до ключа оцінити в балах виконання завдання; кожну правильну відповідь – 2 бали, за неправильну – 0.

Ключ: 1) книга, 2) свічка, 3) окуляри, 4) човен, 5) бджола, 6) метелик, 7) дерево, 8) учитель, 9) пил, 10) вітер, 11) яблуко, 12) хліб, 13) ягода, 14) вечір, 15) Іванов.

2. Розрахувати час виконання завдання.

3. Обчислити інтегральний показник вербально-логічного мислення (А), який об'єднує показник продуктивності (В) і час виконання завдання (Т) за

формулою: $A = B + T$.

2.3. Методика «Виділення істотних ознак» (за описом Є.І. Рогова)

Ця методика дозволяє говорити про якість розуміння досліджуваним головних і другорядних ознак предметів і явищ [56]. Процедура її полягає у відборі досліджуваним двох слів (ознак) предмета чи явища, розташованих у дужці, що стосуються поняття, розташованого за дужками.

Інструкцію дають на прикладі першого рядка: «Подивіться уважно на перший рядок. Головне серед слів – сад. Серед інших слів є два, без яких сад існувати не може. Подумайте і підберіть ці два слова і поясніть свій вибір».

Бланк методики наведений у додатках (Додаток А).

Обробка результатів. Стандартні правильні відповіді до завдань методики:

1. земля, рослини.	7. голос, мелодія.
2. вода, берег.	8. очі, слово.
3. вулиця, будинок.	9. кути, сторона.
4. дах, стіни.	10. лікар, хворі.
5. папір, текст.	11. ділене, дільник.
6. гравці, правила.	12. змагання, перемога.

Інтерпретація результатів:

11 – 12 – підвищений рівень здатності до виділення суттєвих ознак поняття. 8 – 10 – звичайний рівень розвитку.

5 – 7 – дещо знижений рівень розвитку, потребує корекційної роботи.

0 – 4 – причини зниження рівня розвитку потребують додаткового вивчення.

2.4. Багатофакторний особистісний опитувальник FPI (модифікована форма В) за О.О. Криловим, Т.І. Ронгінською

Фрайбургський особистісний опитувальник (FPI) — особистісний

опитувальник, створений з урахуванням досвіду побудови і застосування опитувальників 16PF, MMPI, EPI. Шкали опитувальника сформовані на основі результатів факторного аналізу і відображають сукупність взаємопов'язаних факторів [37].

Особистісний опитувальник FPI (форма В) створений головним чином для прикладних досліджень, діагностики станів і властивостей особистості, які мають першочергове значення для процесу соціальної адаптації та регуляції поведінки. Форма В відрізняється від повної форми лише удвічі меншою кількістю питань. Загальна кількість питань в формі В — 114. Питання сформульовані у формі тверджень, на які випробовуваний повинен дати відповіді «так» або «ні». Опитувальник FPI призначений для осіб у віці від 16 років і старше.

Дослідження О.О. Крилова і Л.Д. Куликова, присвячене діагностиці психічних станів і міжособистісних відносин, показало, що FPI (форма В) дозволяє здійснювати оцінку цілого ряду важливих особистісних властивостей: рівня емоційної стійкості, якостей комунікативної сфери особистості, екстраверсії-інтраверсії. Дана методика дозволяє також повніше пояснити особливості психічних станів.

Даний варіант методики був запропонований О.О. Криловим, Т.І. Ронгінською [37]. Він дозволяє дослідити особистість за такими 12-ма шкалами, як невротичність, спонтанна агресивність, репресивність, дратівливість, товариськість, урівноваженість, реактивна агресивність, сором'язливість, відкритість, екстраверсія-інтроверсія, маскулінізм-фемінізм, домінування однієї чи декількох з яких, дозволить надати характеристику переважаючим особистісним особливостям досліджуваного.

Дана методика дає змогу з'ясувати певні властивості поведінки, окремі вчинки досліджуваного, його ставлення до людей, поглядів на життя, що дає змогу створити певне уявлення про дану особистість.

Інструкція: «Нижче наводиться низка тверджень, кожне з яких має на меті з'ясувати, відповідає чи не відповідає дане твердження певним

особливостям Вашої поведінки, окремих вчинків, ставленню до людей, поглядам на життя тощо. Якщо Ви вважаєте, що така відповідність має місце, дайте відповідь «Так», в іншому випадку – «Ні». Свою відповідь зафіксуйте на бланку для відповідей, поставивши хрестик у клітинку, котра відповідає номеру твердження в опитувальнику та виду вашої відповіді (Т/Н).

Відповіді необхідно давати на всі питання. Успішність дослідження багато в чому залежатиме від того, наскільки уважно Ви виконуєте завдання. Ні в якому разі не слід прагнути своїми відповідями справити краще враження на кого-небудь, оскільки жодна відповідь не оцінюється як гарна або погана. Ви не повинні довго розмірковувати над кожним питанням, а прагніть якомога швидше вирішити, яка з двох відповідей, нехай дещо відносно, проте все ж таки здається Вам ближчою до істини. Ви не повинні бентежитись, якщо деякі з наведених питань здаватимуться Вам надто особовими, оскільки дослідження не передбачає аналізу кожного питання та відповіді на нього, а спирається лише на кількість відповідей того чи іншого виду. Крім цього, Ви повинні знати, що результати індивідуально-психологічних досліджень, так само, як і медичних, не передбачають широкого обговорення».

Текст опитувальника подано у додатках (див. Додаток А).

Обробка результатів. За ключем, що наведений у додатках (див. Додаток А) підраховується загальна кількість «сирих» оцінок по кожному фактору. Кожний збіг відповіді в ключі з відповіддю досліджуваного оцінюється в 1 бал. Надалі первинні оцінки переводяться в стандартні оцінки 9-бальної пікали за допомогою таблиці (див. Додаток А). Отримані по кожному досліджуваному результати фіксуються в індивідуальному протоколі.

Інтерпретація результатів дослідження здійснюється за 12-ма шкалами:

Шкала I (невротичність) характеризує рівень невротизації особистості. Високі оцінки відповідають вираженому невротичному синдрому астеничного типу зі значними психосоматичними порушеннями.

Шкала II (спонтанна агресивність) дозволяє виявити та оцінити психопатизацію інтротенсивного типу. Високі оцінки свідчать про підвищений рівень психопатизації, що створює передумови для імпульсивної поведінки.

Шкала III (депресивність) надає можливість діагностувати ознаки депресивного синдрому. Високі оцінки за цією шкалою свідчать про наявність цих ознак в емоційному стані, поведінці, у ставленні до себе та до соціального середовища.

Шкала IV (дратівливість) дозволяє судити про емоційну стійкість. Високі оцінки свідчать про нестійкий емоційний стан зі схильністю до афективного реагування.

Шкала V (товариськість) характеризує як потенційні можливості, так і реальні прояви соціальної активності. Високі показники дозволяють говорити про наявність вираженої потреби у спілкуванні та про готовність до задоволення цієї потреби.

Шкала VI (урівноваженість) відображає стійкість до стресу. Високі оцінки свідчать про добру захищеність від стрес-факторів звичайних життєвих ситуацій, що ґрунтується на впевненості в собі, оптимістичності та активності.

Шкала VII (реактивна агресивність) спрямована на виявлення наявних ознак психопатизації екстратенсивного типу. Високі оцінки свідчать про високий рівень психопатизації, який характеризується агресивним ставленням до соціального оточення та вираженим прагненням до домінування.

Шкала VIII (сором'язливість) відображає схильність до стресового реагування (за пасивно-захисним типом) на звичайні життєві ситуації. Високі оцінки за шкалою відображають наявність тривожності, скутості, невпевненості, внаслідок чого виникають труднощі в соціальних контактах.

Шкала IX (відкритість) дозволяє схарактеризувати ставлення до соціального оточення та рівень самокритичності. Високі оцінки свідчать про прагнення до щирого спілкування з оточуючими при високому рівні самокритичності. Оцінки за цією шкалою можуть певною мірою сприяти

аналізу щирості відповідей досліджуваного (відповідає шкалі неправди в інших опитувальниках).

Шкала X (екстраверсія-інтроверсія). Високі оцінки за цією шкалою відповідають вираженій екстравертованості особистості, низькі — вираженій інтровертованості.

Шкала XI (емоційна лабільність). Високі оцінки вказують на нестійкість емоційної поведінки, що виявляється в частих змінах настрою, підвищеній збудливості, дратівливості, недостатній саморегуляції. Низькі оцінки можуть характеризувати не тільки високу стабільність емоційного стану як такого, але й уміння володіти собою.

Шкала XII (маскулінізм-фемінізм). Високі оцінки свідчать про перебіг психічної діяльності переважно за чоловічим типом, низькі — за жіночим.

Отримавши результати дослідження, дослідник має змогу створити повну картину досліджуваної особистості та на цій основі виокремити найхарактерніші особливості, які пов'язані із проявом акцентуації характеру досліджуваного.

2.5. Методика діагностики невербальної креативності (за Е. Торренсом, адаптація А.М. Вороніної)

Дана методика розроблена Е. Торренсом і призначена для вимірювання рівня невербальної креативності особистості [30].

Інструкція до тесту. Вам пропонують виконати захоплюючі завдання. Всі вони вимагають від вас уяви й фантазії. При виконанні кожного завдання намагайтеся придумати щось нове й незвичайне й добре було б таке, до якого далеко не кожний додумається. Перед вами 10 незакінчених фігур. Якщо ви додасте до них додаткові лінії або штрихи, виходять цікаві предмети або навіть сюжетні картинки. Придумайте назву для вашого малюнка й напишіть її під ним. Час виконання — 15 хв. Тому працюйте швидко.

Обробка й аналіз результатів тесту. Кількість балів, отримана обстежуваним, є одним з показників творчих здібностей, здатності висувати

ідеї, що відрізняють від очевидних. Оригінальність рішень означає здатність уникати легких і очевидних відповідей. Максимальна кількість можливих балів — 20.

Критерії, що використовуються при аналізі результатів тестування.

Малюнок № 1.

0 балів. Абстрактний візерунок, обличчя, голова людини, окуляри, птах, чайка.

1 бал. Брови, очі, хвиля, море, морда тварини, хмара, серце, сова, квітка, яблуко, людина, собака.

2 бали. Всі інші менш стандартні й оригінальні малюнки.

Малюнок № 2.

0 балів. Абстрактний візерунок, дерево, рогатка, квітка.

1 бал. Буква, будинок, символ, покажчик, слід ноги птаха, цифра, людина.

2 бали. Всі інші більш оригінальні малюнки.

Малюнок № 3.

0 балів. Абстрактний візерунок, звукові й радіохвилі, обличчя людини, човен, корабель, люди, фрукти.

1 бал. Вітер, хмара, дощ, кульки, деталі дерева, дорога, міст, гойдалка, морда тварини, колеса, лук і стріли, риба, верстати, квіти.

2 бали. Всі інші більш оригінальні малюнки.

Малюнок № 4.

0 балів. Абстрактний візерунок, хвиля, море, змія, хвіст, знак питання.

1 бал. Кішка, крісло, стілець, ложка, миша, гусениця, черв'як, окуляри, черепашка, гусак, лебідь, квітка, трубка для паління.

2 бали. Всі інші більш оригінальні малюнки.

Малюнок № 5.

0 балів. Абстрактний візерунок, блюдо, ваза, чаша, човен, корабель, обличчя людини, парасолька.

1 бал. Водойма, озеро, гриб, губи, підборіддя, таз, лимон, яблуко, лук і стріли, яр, яма, риба, яйце.

2 бали. Всі інші більш оригінальні малюнки.

Малюнок № 6.

0 балів. Абстрактний візерунок, сходи, шаблі, обличчя людини.

1 бал. Гора, скеля, ваза, ялина, кофта, піджак, сукня, блискавка, гроза, людина, квітка.

2 бали. Всі інші більш оригінальні малюнки.

Малюнок № 7.

0 балів. Абстрактний візерунок, машина, ключ, серп.

1 бал. Гриб, черпак, ківш, лінза, обличчя людини, молоток, окуляри, самокат, серп і молот, тенісна ракетка.

2 бали. Всі інші більш оригінальні малюнки.

Малюнок № 8.

0 балів. Абстрактний візерунок, дівчинка, жінка, очі й тіло людини.

1 бал. Буква, ваза, дерево, книга, майка, плаття, ракета, квітка, щит.

2 бали. Всі інші більш оригінальні малюнки.

Малюнок № 9.

0 балів. Абстрактний візерунок, пагорб, гори, буква, вуха тварини.

1 бал. Верблюд, вовк, кішка, лисиця, обличчя людини, собака, людина, фігура.

2 бали. Всі інші більш оригінальні малюнки.

Малюнок № 10.

0 балів. Абстрактний візерунок, гусак, качка, дерево, обличчя людини, лисиця.

1 бал. Буратіно, дівчинка, птах, цифра, людина, фігура.

2 бали. Всі інші більш оригінальні малюнки.

Нижче подано критерії для висновків про творчі здібності досліджуваних, які були отримані при обстеженні на вибірці з 500 чоловік (див. табл. 2.5.1.).

Таблиця 2.5.1

Норми показників творчих здібностей

Група	Норма творчих	Середній показник
--------------	----------------------	--------------------------

	здібностей	норми
Учні 8-х класів	5-13	9,6
Учні 11-х класів	7-14	10,6
Студенти й дорослі	6-14	10,55

Інтерпретація. В оригінальному тесті Е. Торренса використовується кілька показників креативності. Найбільш значимий з них — оригінальність, несхожість створеного випробуванним зображення на зображення інших піддослідних. Іншими словами, оригінальність розуміється як статистична рідкість відповіді. Слід, однак, пам'ятати, що двох ідентичних зображень не буває, і, відповідно, говорити слід про статистичну рідкість типу (або класу) малюнків. У блоці інтерпретації наведені різні типи малюнків і їх умовні назви, запропоновані автором адаптації, які відображають деяку істотну характеристику зображення.

При цьому важливо, що умовні назви малюнків, як правило, не збігаються з назвами малюнків, даними самими піддослідними. У цьому, на думку А.М. Вороніна, досить яскраво проявляються відмінності між вербальною і невербальною креативністю. Оскільки тест використовується для діагностики невербальної креативності, то назви картинок, що даються самими піддослідними, з наступного аналізу виключаються та використовуються тільки як допоміжний засіб для розуміння суті малюнка.

Висновки до другого розділу

Отже, у сучасній науковій літературі під методом розуміють сукупність прийомів й операцій практичного та теоретичного освоєння дійсності. Існує багато класифікацій методів психологічного дослідження, але в основному вони зводяться до виділення чотирьох класів методів — організаційного, емпіричного, способів обробки даних та інтерпретаційних.

Психологія висуває до методів дослідження психічних явищ певні вимоги: психічні явища потрібно вивчати в їх розвитку, взаємозв'язку та взаємозалежності; методи психологічного дослідження мають бути адекватними предметові дослідження, розкривати істотні, а не випадкові, другорядні особливості досліджуваного психологічного процесу, стану чи властивості. Крім того, до психодіагностичного інструментарію висувається низка вимог, що стосуються якості вимірювальної методики — її валідності, надійності, вірогідності та стандартизованості.

Ми вважаємо, що великий інтерес становить емпіричне вивчення когнітивних та особистісних аспектів креативності, зокрема, у юнацькому віці. Для досягнення цієї мети нами була розроблена структура дослідження та запропонована комплексна програма діагностики особистісних рис, креативності та когнітивних здібностей юнака. До комплексної програми були включені такі методики:

1. Методика «Виключення зайвих слів» (за описом Є.І. Рогова);
2. Методика «Виділення істотних ознак» (за описом Є.І. Рогова);
3. Багатофакторний особистісний опитувальник FPI (модифікована форма В) за О.О. Криловим, Т.І. Ронгінською;
4. Методика діагностики невербальної креативності (за Е. Торренсом, адаптація А.М. Вороніної).

Обрані методики відповідають вимогам стандартизації, валідності, надійності та співвідносяться з метою роботи та завданнями дослідження.

РОЗДІЛ 3.

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У цьому розділі подається огляд результатів емпіричного дослідження когнітивних та особистісних аспектів креативності, включаючи якісний і кількісний аналіз, а також теоретичну інтерпретацію зібраних даних.

3.1. Основні етапи організації емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження особливостей творчого мислення студентської молоді відбувалось на основі твердження про те, що у юнацькому віці може спостерігатися різний рівень виявлення когнітивних та особистісних аспектів креативності.

Об'єктом дослідження виступає специфіка творчих здібностей особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості когнітивних та особистісних аспектів креативності у студентської молоді.

Метою дослідження є вивчення когнітивних та особистісних аспектів креативності студентської молоді. Відповідно до поставленої мети нами було сформульовано наступні **завдання** дослідження:

- 1) визначити особливості розвитку мисленнєвих операцій юнаків;
- 2) здійснити аналіз особистісних рис у студентської молоді;
- 3) охарактеризувати специфіку креативності студентів;
- 4) проаналізувати особливості розвитку когнітивних процесів юнаків та їх особистісних рис у досліджуваних з різним рівнем творчого мислення.

В ході емпіричного дослідження були пройдені такі етапи:

1. Початковий етап включав підготовку, що охоплювала аналіз тематичної наукової літератури, формулювання гіпотези, визначення мети, завдань дослідження, предмету і об'єкту. Також нами була сформована

вибірка, яка складалася з 60 студентів (35 дівчат та 25 хлопців) спеціальності 073 Менеджмент, які навчаються в Національному університеті «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка».

Гіпотезою дослідження є припущення про те, що у юнацькому віці спостерігається різний рівень виявлення когнітивних та особистісних аспектів креативності. Зокрема, можна припустити, що юнаки з високим рівнем креативності володіють вищим рівнем вербально-логічного мислення, відкритості та товарищкості порівняно із тими, чії показники креативності є низькими. Це може пояснюватись тим, що особистості, які виявляють високий рівень креативності, ймовірно, мають більший розмах ідей, часто виявляють відкритість до нового, що може позитивно впливати на їх готовність висловлювати свої думки та логічно аргументувати їх, розвиваючи тим самим своє вербально-логічне мислення. Крім того, їхні здібності до товарищкості та співпраці можуть збагачувати обмін ідеями та сприяти розвитку креативних концепцій. Процес творчості, який активізує асоціативне мислення, може також впливати на вербально-логічні навички.

2. На етапі безпосереднього дослідження відбувалася реалізація емпіричного дослідження, обробка отриманої інформації та її подальший теоретичний аналіз.

3. На етапі аналізу отриманих результатів проведеного дослідження відбувалася оцінка отриманих даних, здійснювалось формулювання висновків та рекомендацій. Дослідження проводилось у вересні-жовтні 2023 року, первинні результати наведено в додатку Б.

Детальний аналіз даних дослідження наводиться нижче.

3.2. Характеристика розвитку мислення юнаків

Проаналізуємо, як юнаки проявляють здатність до узагальнення і абстрагування, їх здібність виділяти ключові характеристики, а також рівень розвитку логічно-вербального мислення, відображеного у логічних конструкціях, поняттях і вираженому через використання мовних засобів.

З цією метою розглянемо узагальнені результати дослідження за методикою «Виключення зайвих слів» (за Є.І. Роговим) у табл. 3.2.1.

Таблиця 3.2.1.

Особливості вербально-логічного мислення у юнаків (п=60, у %)

№	Ступені прояву	Дівчата		Хлопці		Усього	
		п	%	п	%	п	%
1.	Низький	1	2,9	1	4	2	3,3
2.	Середній	22	62,8	16	64	38	63,4
3.	Високий	12	34,3	8	32	20	33,4
Усього		35	100	25	25	60	100

Для візуальності представимо дані у вигляді діаграми (рис. 3.2.1.).

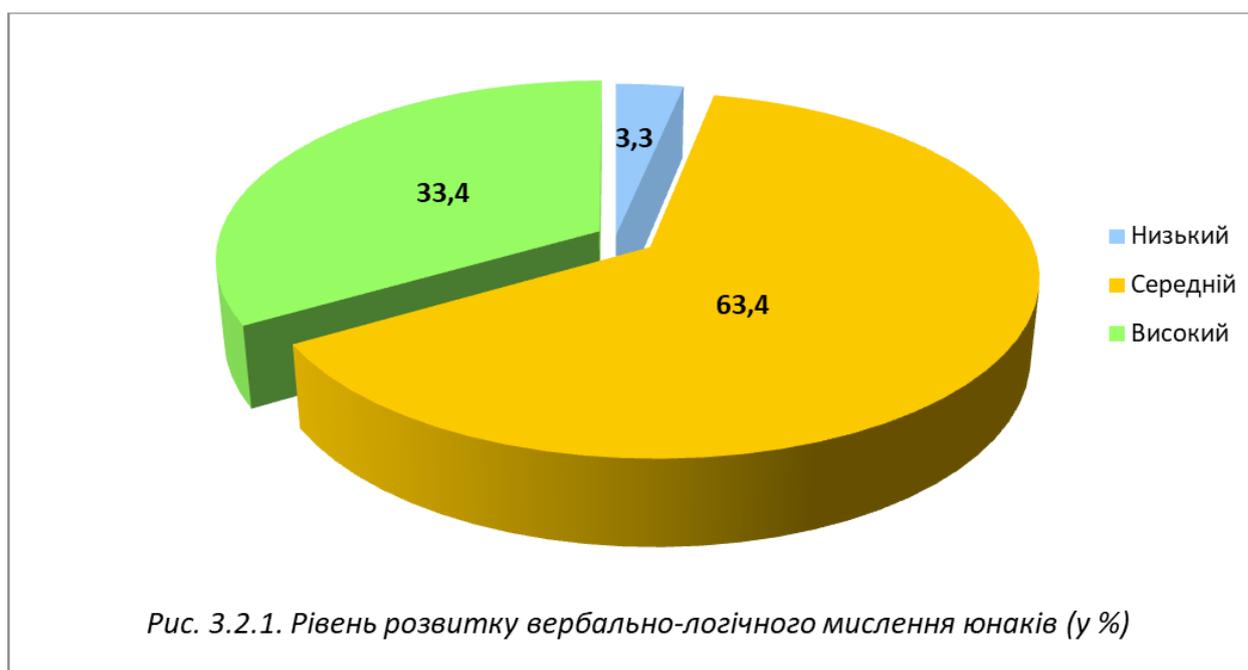

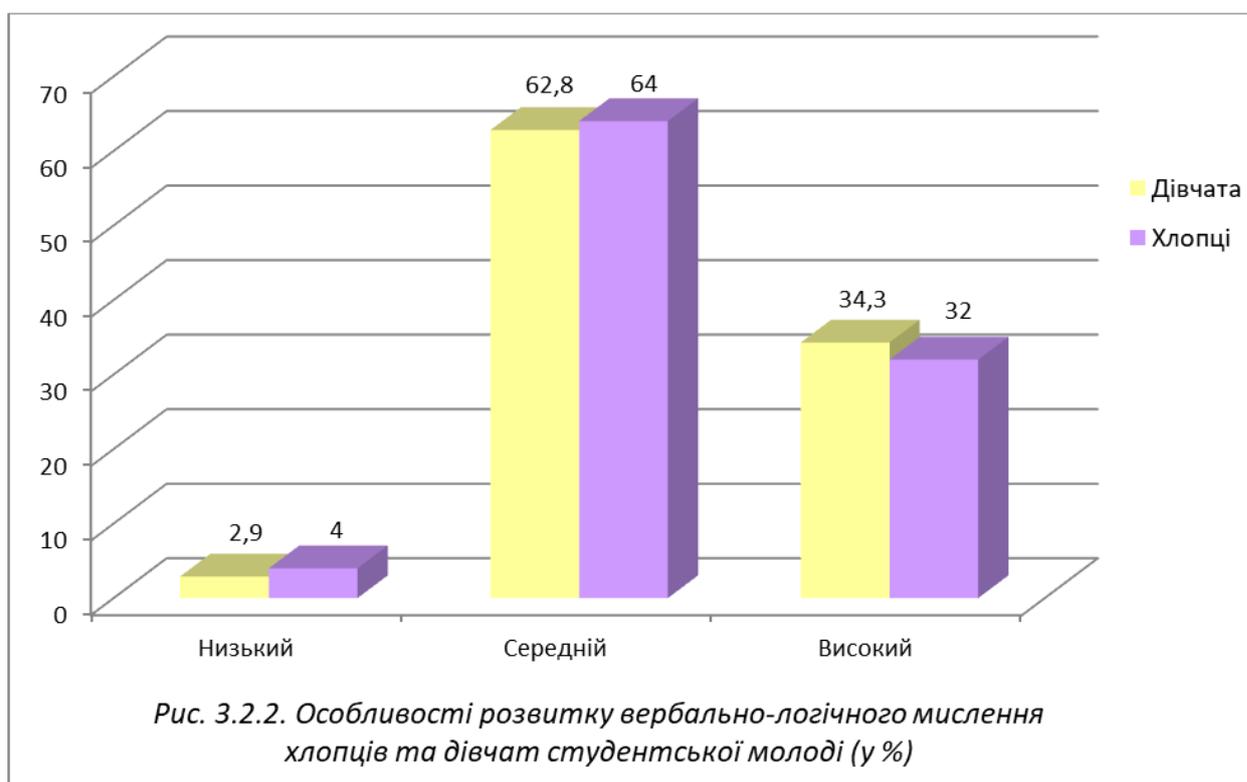
Рис. 3.2.1. Рівень розвитку вербально-логічного мислення юнаків (у %)

Аналізуючи представлені вище дані таблиці та рисунку, можемо зазначити, що більшість юнаків (63,4%) виявляють середній ступінь розвитку вербально-логічного мислення. Припускаємо, що такі студенти володіють здатністю оперувати словами, встановлювати загальні закономірності та формулювати узагальнені концепції.

Майже вдвічі менше юнаків (33,4%) володіють високим рівнем розвитку вербально-логічного мислення. Можна стверджувати, що ці особи володіють високими навичками логічного мислення, виявляють грамотність у використанні мови та можуть аргументовано висловлюватися.

Лише 3,3% досліджуваних юнаків виявили низький рівень розвитку вербально-логічного мислення, що може свідчити про те, що вони можуть зазнавати труднощів у формулюванні своїх думок. Можливо, такі студенти мають страх виступу перед публікою, або не виявляють бажання брати участь у дискусіях через побоювання неграмотного висловлення своїх думок та поглядів.

Проаналізуємо результати дослідження дівчат та хлопців юнацького віку (рис. 3.2.2.).

Проведений аналіз діаграми показує, що низький рівень розвитку логічно-вербального мислення у дівчат та хлопців виявлений на майже однаковий однаковому рівні (відповідно 2,9% та 4%) і представляє найменший показник для обох груп досліджуваних.

Середній ступінь розвитку логічно-вербального мислення є найбільш поширеним як серед дівчат (62,8%), так і серед хлопців (64%). Високий ступінь логічно-вербального мислення був більшою мірою виявлений у дівчат (34,3%), ніж у хлопців (32%). Отже, можемо зробити висновок, що істотних різниць у вербально-логічному мисленні між юнаками чоловічої та жіночої статі не виявлено.

Отже, більша частина студентської молоді має вербально-логічне мислення на середньому чи високому рівні, і значущих відмінностей у розвитку цього когнітивного процесу між дівчатами та хлопцями у юнацькому віці не спостерігається.

Розглянемо розуміння юнаками основних та вторинних характеристик явищ і предметів. Для цього проаналізуємо отримані результати дослідження (табл. 3.2.2) за методикою «Виділення істотних ознак» (за Є.І. Роговим).

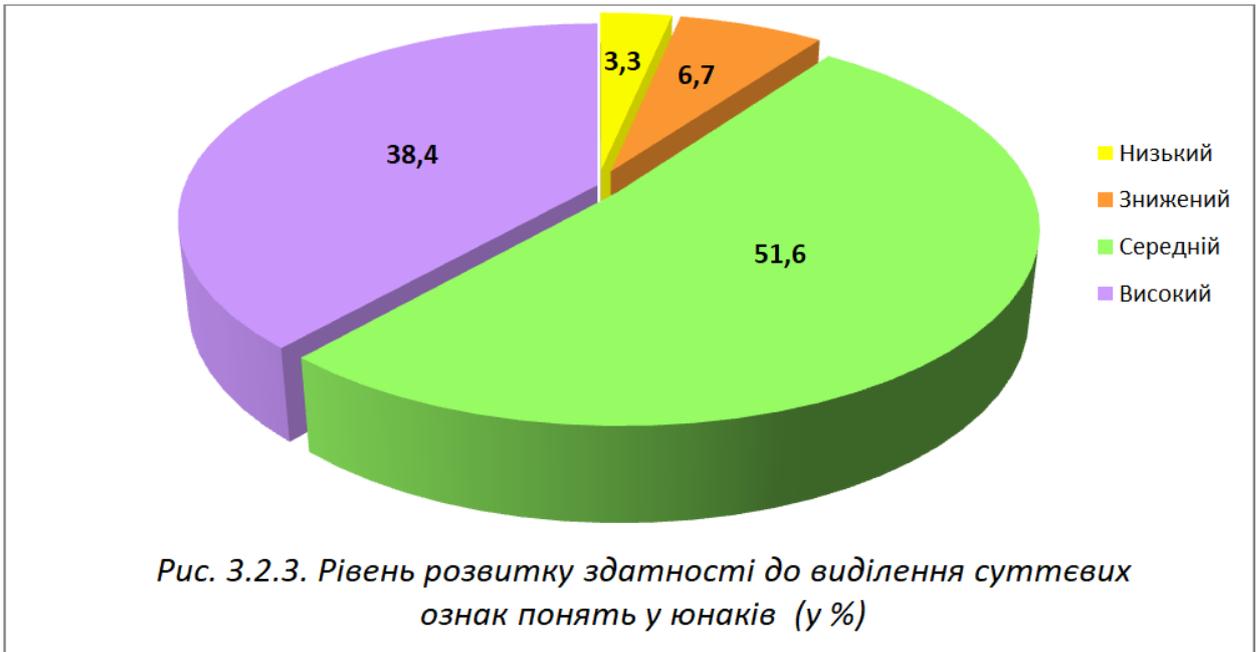
Таблиця 3.2.2.

**Показники розвитку у юнаків здатності виділяти
суттєві ознаки понять (n=60, у %)**

№	Рівні розвитку	Дівчата		Хлопці		Усього	
		п	%	п	%	п	%
1.	Низький	0	0	2	8	2	3,3
2.	Знижений	2	5,7	2	8	4	6,7
3.	Середній	20	57,1	11	44	31	51,6
4.	Високий	13	37,1	10	30	23	38,4
Усього		35	100	25	100	60	100

Для наочності зобразимо дані таблиці у вигляді діаграми (рис. 3.2.3.).

Аналізуючи представлені дані таблиці та діаграми, можна зазначити, що більшість юнаків (51,6%) демонструють середній рівень розвитку здатності виділяти суттєві ознаки понять. Тобто, такі студенти приділяють увагу не лише зовнішній схожості, але й можуть відокремлювати ключові характеристики предметів.

38,4% юнаків володіють високим ступенем здатності виділяти суттєві ознаки понять. У них спостерігається переважання абстрактно-логічного мислення, на відміну від 6,7% досліджуваних із заниженим рівнем прояву здатності виділяти суттєві ознаки. Це може свідчити про наявність у них переважно невірних суджень, тобто домінування ситуативно-конкретного стилю мислення.

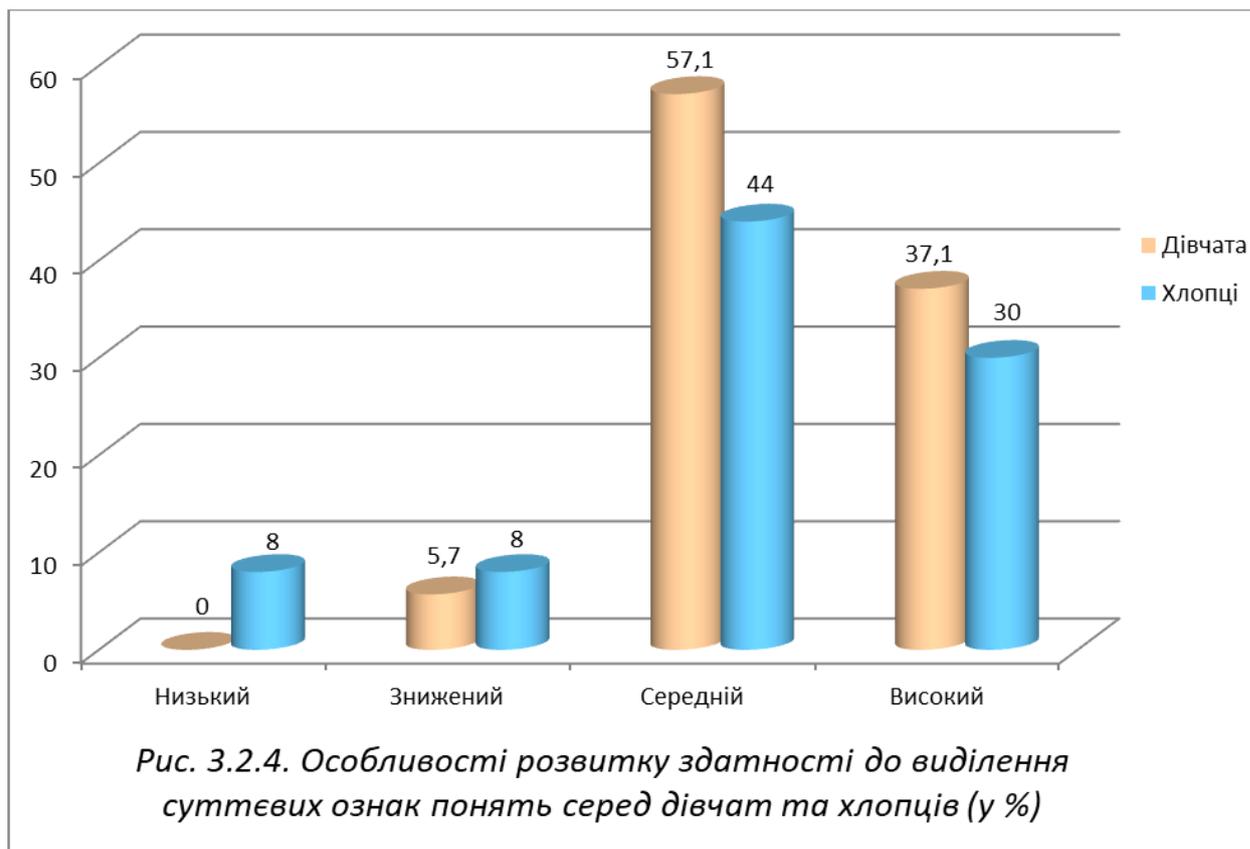
Тільки у 3% студентів було виявлено низький рівень розвитку здатності виділяти суттєві ознаки понять. Причини зменшення їх рівня розвитку вимагають додаткового дослідження.

Отже, більшість досліджених юнаків володіють середнім рівнем розвитку здатності виділяти суттєві ознаки понять.

На рисунку 3.2.4. візуалізовано результати дослідження за статевим розподілом.

Як можемо побачити на рисунку, високий рівень здатності до виділення суттєвих ознак дещо більше виражений у дівчат, ніж у хлопців, становлячи відповідно 37,1% та 30%. Щодо середнього рівня цієї здатності, він є найбільш поширеним серед обох груп, але у дівчат цей показник вищий (57,1%), ніж у

хлопців (44%). Знижений рівень здатності виділяти суттєві ознаки найменше виражений серед молоді, становлячи 8% у хлопців і 5,7% у дівчат.

Виявлено, що низький рівень здатності виділяти суттєві ознаки понять є більш поширеним серед хлопців, ніж серед дівчат (8% проти 0%). Таким чином, можна стверджувати, що у дівчат спостерігається трошки вищий рівень цієї здатності, ніж у хлопців юнацького віку.

Отже, підводячи підсумок, можемо говорити про переважання у студентської молоді середнього рівня розвитку абстрактно-логічного та вербально-логічного мислення.

3.3. Аналіз особистісних рис досліджуваних

Для докладного опису особистісних рис досліджуваних проведемо аналіз даних методики «Багатофакторний особистісний опитувальник FPI (модифікована форма В)» розробленої О.О. Криловим та Т.І. Ронгінською. Ця методика дозволяє визначити конкретні аспекти поведінки, окремі вчинки

респондента, його відношення до оточуючих та світогляд, що допомагає сформуванню конкретного уявлення про особистість.

Для зручності аналізу ми розподілили кожну з особистісних якостей на три рівні виявлення:

- низький (1-3 стандартні бали);
- середній (4-6 стандартних балів);
- високий (7-9 стандартних балів).

Узагальнені дані з аналізу результатів та обробки даних методики наведено у таблиці 3.3.1.

Таблиці 3.3.1.

Переважаючі особистісні характеристики осіб юнацького віку (n=60, у %)

№ шкали	Назва шкали	Ступені прояву					
		низький		середній		високий	
		n	%	n	%	n	%
1.	Невротичність	8	13,3	43	71,7	9	15
2.	Спонтанна агресивність	18	30	30	50	12	20
3.	Депресивність	20	33,4	25	41,6	15	25
4.	Дратівливість	31	51,7	21	35	8	13,3
5.	Товариськість	8	13,3	25	41,7	27	45
6.	Урівноваженість	14	23,3	20	33,4	26	43,3
7.	Реактивна агресивність	17	28,3	38	63,4	5	8,3
8.	Сором'язливість	31	51,7	21	35	8	13,3
9.	Відкритість	7	11,6	19	31,8	34	56,6
10.	Екстраверсія-інтроверсія	32	53,4	20	33,4	8	13,3
11.	Емоційна лабільність	27	45	19	31,7	14	23,3
12.	Маскулінність-фемінність	22	36,7	17	28,3	21	35

Для кращої наочності зобразимо отримані дані на рисунку 3.3.1.

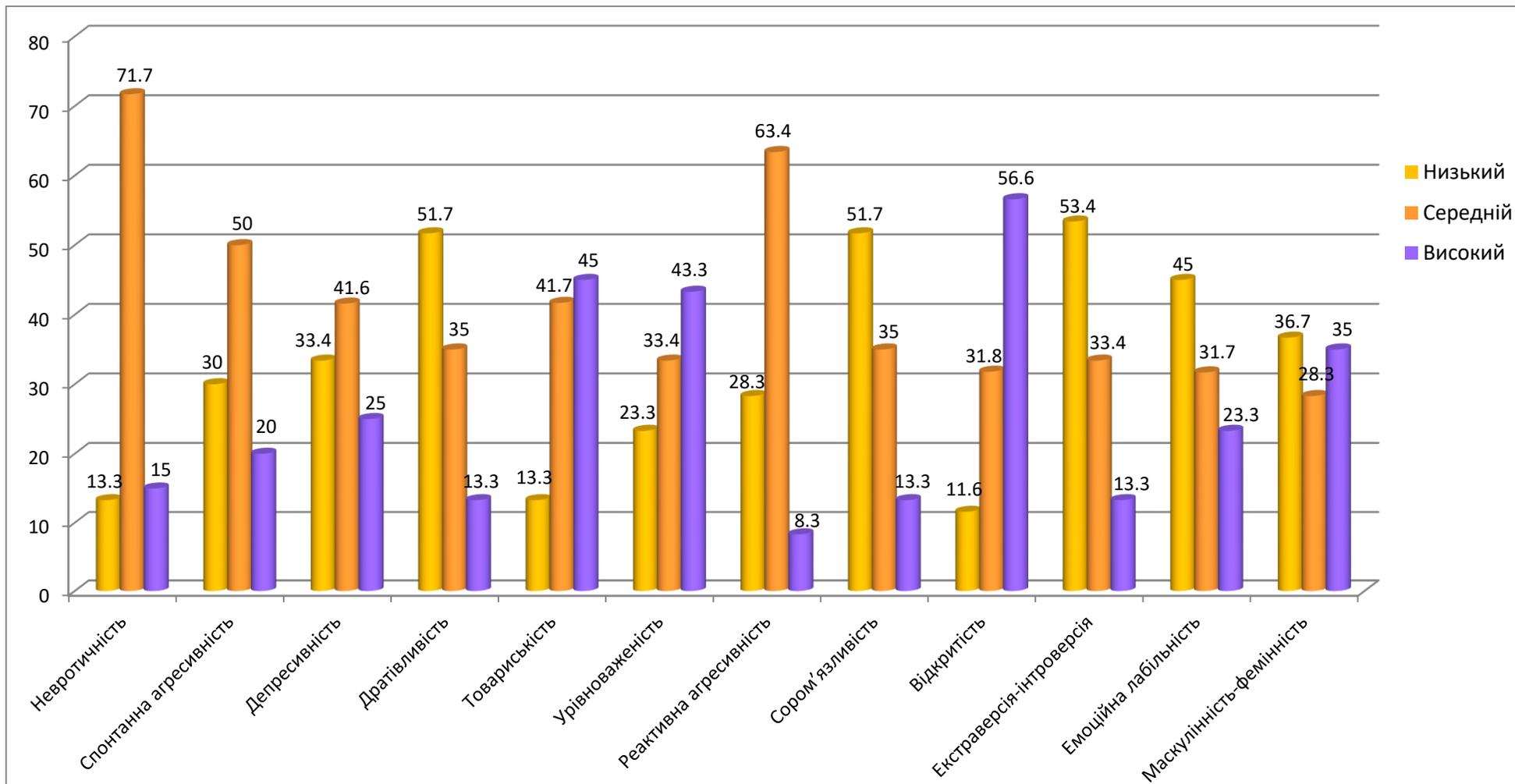

Рис. 3.3.1. Переважаючі особистісні характеристики досліджуваних (у %)

Шкала невротизації оцінює ступінь невротичності особистості. Високі показники за цією шкалою спостерігаються у 13,3% досліджуваних, середні — у 71,7%, а ще 15% мають низький рівень. Ці результати свідчать, що 15% опитаних можуть проявляти виражений невротичний синдром астеничного типу з психосоматичними порушеннями, тоді як переважна більшість — 71,7% — демонструє ці тенденції частково, а 13,3% не виявляють подібних тенденцій зовсім.

Прояв спонтанної агресивності дозволяє визначити та оцінити психопатизацію інтротенсивного типу. Високі оцінки за цією шкалою отримали 20% опитаних, що може свідчити про підвищену ймовірність імпульсивної поведінки у таких юнаків. Також половина молоді (50%) проявляє середній рівень даної тенденції, а третина (30%) досліджуваних не демонструє її взагалі.

Шкала депресивності дозволяє виявити ознаки депресивного синдрому. Високі показники за цією шкалою свідчать про наявність у 25% досліджуваних цих ознак у їхній поведінці, емоційному стані, самостваленні та відношенні до соціального середовища. Також 41,6% респондентів менш виражено виявляють ознаки депресії, а ще 33,4% взагалі не проявляють цих ознак у поведінці.

Шкала дратівливості дозволяє оцінити емоційну стійкість. У 13,3% досліджуваних високі показники свідчать про нестійкий емоційний стан і схильність до афективного реагування. Середній рівень цієї ознаки демонструє 35%, а низький — 51,7% осіб юнацького віку. Тобто, більше половини студентів не має схильності до дратівливості.

Шкала товариськості характеризує як реальні прояви соціальної активності, так і її потенційні можливості. У 45% досліджуваних високі показники, що свідчить про виражену потребу у цих досліджуваних у

спілкуванні та готовність до задоволення даної потреби. 41,7% юнаків мають за цією шкалою середній, а 13,3% – низький ступінь вираження.

Шкала урівноваженості відображає стресостійкість особистості. У 43,3% досліджуваних високі оцінки свідчать про добру захищеність від стресових факторів у повсякденних ситуаціях, що базується на активності, оптимістичності та впевненості в собі. 33,4% юнаків менше захищені від стресових факторів і проявляють середній рівень за цією шкалою, а 23,3% студентів характеризуються низьким рівнем врівноваженості.

Шкала реактивної агресивності призначена для виявлення ознак психопатизації екстратенсивного типу. У 8,3% осіб юнацького віку високі оцінки свідчать про наявність у них високого рівня психопатизації, що характеризується вираженим прагненням до домінування та агресивним ставленням до соціуму. 63,4% студентів виявляють середній ступінь реактивної агресивності, а у 28,3% респондентів не було визначено схильності до прояву агресивності.

Більша частина досліджуваних (51,7%) не характеризуються наявністю сором'язливості. У 13,3% опитаних високі оцінки за цією шкалою вказують на наявність у них невпевненості, скутості та тривожності, що може впливати на соціальні контакти. 35% юнаків демонструють середній рівень даної ознаки, що може свідчити про деяку схильність до стресового реагування за пасивно-захисним типом на повсякденні ситуації.

За показником відкритості у 56,6% досліджуваних було виявлено високі оцінки, що вказує на їхню схильність до щирого спілкування з оточенням при високому рівні особистісної критичності. 33,4% мають середній, а 13,3% – низький ступінь відкритості до соціального оточення.

Оцінки за даною шкалою також можуть служити для аналізу щирості відповідей респондентів, оскільки вона корелює із шкалою неправди в інших

опитувальниках. Таким чином, аналізуючи відповіді юнаків, ми можемо визначити ступінь правдивості їхніх відповідей.

Високі показники за шкалою екстраверсії-інтроверсії у 13,3% студентів свідчать про виражену екстравертованість у цих осіб, середній рівень зафіксований у 33,4% юнаків, тоді як 53,4% досліджуваних, яким притаманна виражена інтровертованість, мають низькі показники.

23,3% респондентів характеризуються високим показником емоційної лабільності, що може вказувати на нестійкість їх емоційної поведінки, підвищену збудливість, часті зміни настрою, недостатню саморегуляцію та дратівливість. У 31,7% респондентів спостерігається середній рівень прояву цієї ознаки. Низькі оцінки, які мають 45% юнаків, можуть свідчити не лише про високу стабільність їхнього емоційного стану, а й про здатність до самоконтролю.

Високі показники за шкалою маскульності-фемінності виявлені у 34% досліджуваних, що може свідчити про те, що їхня психічна діяльність переважно відбувається за чоловічим типом. Середні показники мають 29% осіб юнацького віку. Низькі показники, які спостерігаються у 37% респондентів означають, що їхня психічна діяльність переважно відбувається за жіночим типом.

Отже, в результаті дослідження було виявлено, що найвиразнішими характеристиками студентської молоді, які притаманні більшій частині досліджуваних є відкритість, урівноваженість та товариськість.

3.4. Специфіка креативності молоді

З метою оцінки рівня дивергентного мислення у студентів, проведемо аналіз результатів діагностики невербальної креативності (за Е. Торренсом). Узагальнені дані представлені у таблиці 3.4.1.

Аналізуючи отримані дані, можемо сказати, що більшість юнаків володіють середнім рівнем невербальної креативності (48,4%). Це свідчить про їх здатність до нестандартного мислення та здатність підходити до вирішення завдань із неочікуваного ракурсу.

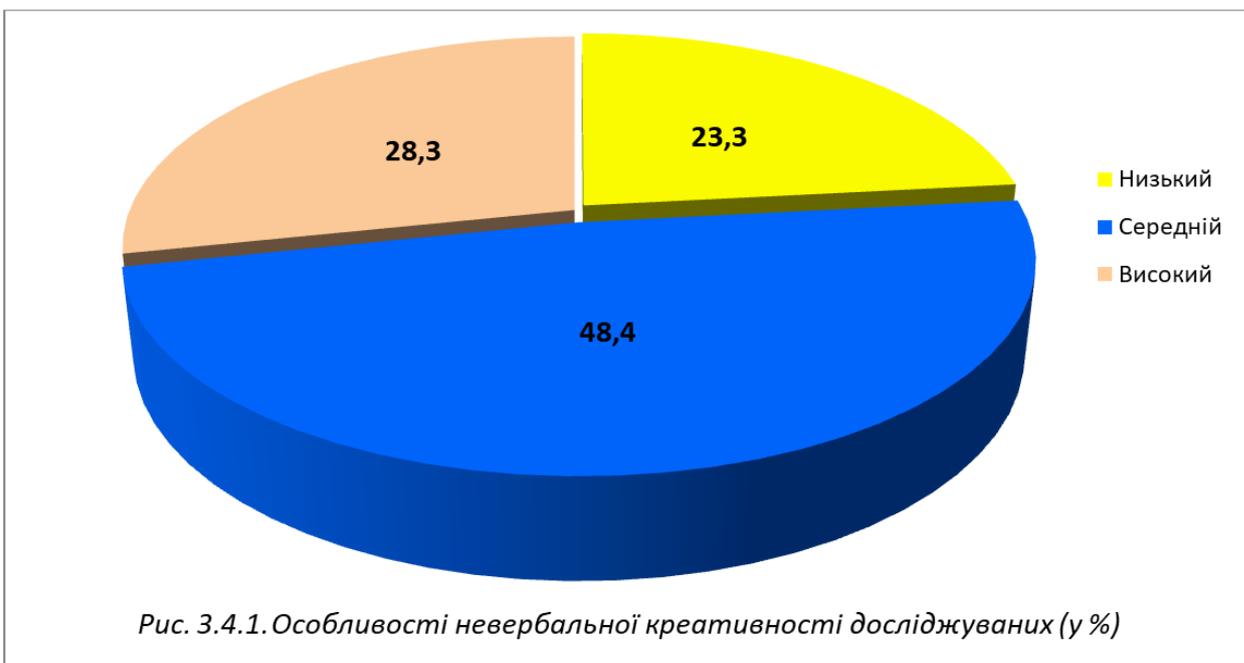
Розвиток творчого мислення у цих юнаків відповідає стандартам вікового розвитку. Вони володіють високорозвиненим наочно-образним мисленням, високим рівнем аналітико-синтетичної діяльності, а також здатністю до процесів абстрагування та узагальнення. Внутрішній світ таких досліджуваних характеризується унікальністю світогляду. У них присутній значний потенціал для подальшого розвитку творчих здібностей.

Таблиця 3.4.1.

Характеристика невербальної креативності юнаків (n=60, у %)

Рівень невербальної креативності	Кількість досліджуваних	
	<i>n</i>	%
Низький	14	23,3
Середній	29	48,4
Високий	17	28,3
Усього	60	100

Для кращої наочності зобразимо дані таблиці у вигляді діаграми (рис. 3.4.1.).

28,3% осіб юнацького віку проявили високий рівень невербальної креативності, уміючи успішно комбінувати наочно-образне та абстрактне мислення під час обробки інформації. Це надає їм можливість створювати нові образи та творчо підходити до вирішення завдань. Дивергентне мислення цих осіб відзначається високою гнучкістю, здатністю розглядати проблему з різних точок зору, оригінальністю та здатністю створювати нові об'єкти, використовуючи окремі їх елементи.

Такі студенти виявляють допитливість, проявляючи бажання дізнатися більше і спробувати себе у нових сферах діяльності, не задовольняючись досягнутим і не відмовляючись від своїх цілей. Важливо відзначити їх високий темп діяльності та продуктивність, що свідчить про стійкість їхньої нервової системи та здатність витримувати значні психічні навантаження.

Ще 23,3% юнаків проявили низький рівень невербальної креативності, що вказує на можливість застосування ними шаблонних схем мислення та прихильність стереотипним поглядам. При цьому може виявлятися певний рівень нелогічності, суперечливості та ригідності.

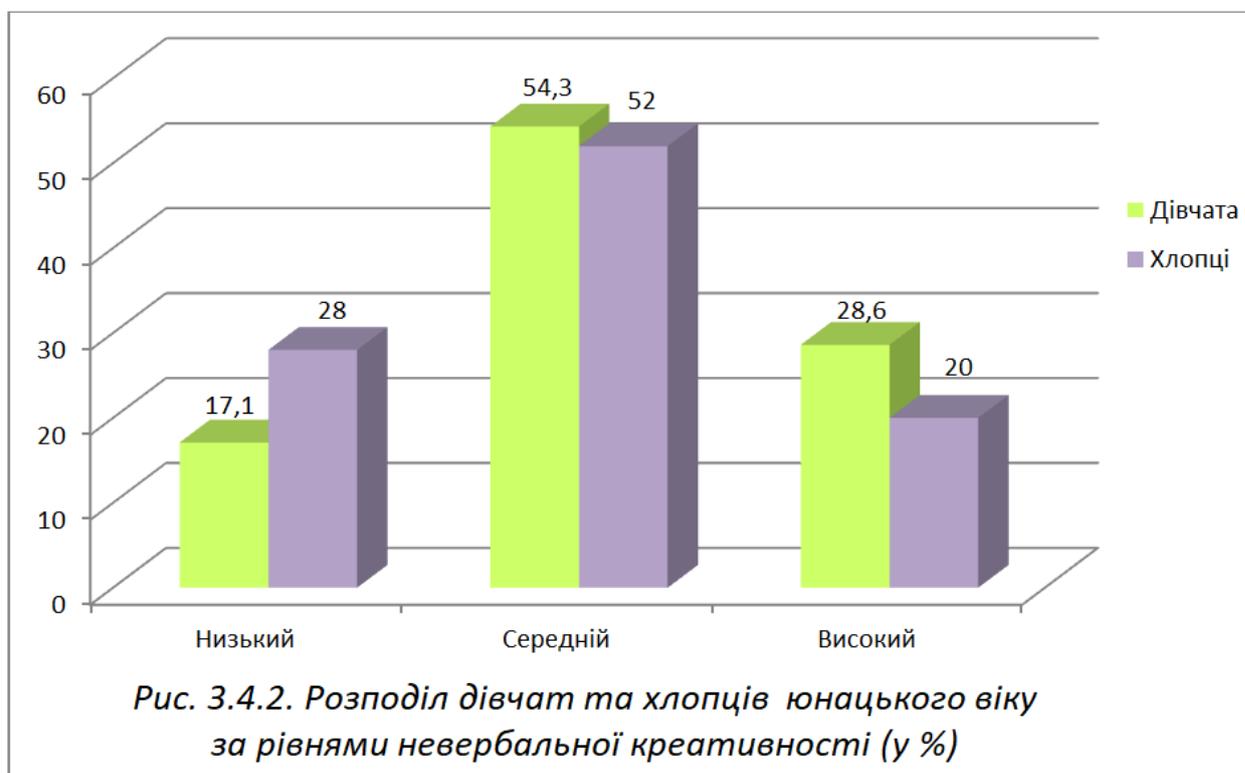
Проаналізуємо гендерні особливості прояву творчого мислення у студентської молоді (табл. 3.4.2.).

**Характеристика прояву невербальної креативності
дівчат та хлопців юнацького віку (n=60, у %)**

Рівень прояву креативності	Дівчата		Хлопці	
	n	%	n	%
Низький	6	17,1	7	28
Середній	19	54,3	12	52
Високий	10	28,6	5	20
Усього	35	100	25	100

Для наочності відобразимо дані таблиці графічно на рис. 3.4.2.

Аналіз отриманих результатів дозволяє зробити висновок, що високий рівень невербальної креативності більшою мірою притаманний дівчатам (28,6%), ніж хлопцям (20%), так само, як і середній ступінь вираження (54,3% проти 52% у хлопців). З іншого боку, низький рівень невербальної креативності частіше зафіксований у хлопців (28%), ніж у дівчат (17,1%).

Отже, можемо зробити висновок, що серед досліджуваних юнаків переважає середній рівень невербальної креативності, і при цьому високий ступінь прояву дивергентності більше характерний для дівчат, а низький – для хлопців.

3.5. Особливості розвитку когнітивних процесів та особистісних рис у студентів із різним рівнем креативності

Для порівняння характеристик когнітивних процесів та особистісних рис у студентської молоді з різним рівнем прояву творчого мислення використаємо коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона (r_{xy}), який розраховується за формулою:

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n [(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})]}{n\sigma_x\sigma_y},$$

де x_i та y_i – кількісні показники, що порівнюються;

σ_x та σ_y – стандартні відхилення у зіставлених рядах;

n – кількість спостережень.

Обрахунок здійснювався за допомогою пакету статистичних комп'ютерних програм IBM SPSS Statistics, Version 23.0.

На першому етапі проведемо порівняльний аналіз результатів методики «Виключення зайвих слів» (Є.І. Рогов) та методики діагностики невербальної креативності (за Е. Торренсом). Узагальнений варіант обробки даних представлений у таблиці 3.5.1.

Таблиця 3.5.1.

Обчислення кореляції між рівнем вербально-логічного мислення та рівнем креативності студентів

	Показник кореляції з рівнем креативності
--	--

Рівень вербально-логічного мислення юнаків	0,409*
--	--------

На основі обчислення кореляційної залежності між рівнем вербально-логічного мислення та рівнем креативності осіб юнацького віку можна зробити висновок, що існує позитивна лінійна кореляція (0,409) при $p < 0,05$. Це означає, що зі зростанням рівня креативності у юнаків спостерігається вищий рівень вербально-логічного мислення, підтверджуючи тим самим взаємозв'язок між цими двома показниками.

Проаналізуємо результати дослідження методики «Багатофакторний особистісний опитувальник FPI» (О.О. Крилов, Т.І. Ронгінська) і діагностики невербальної креативності (за Е. Торренсом), що наведені у таблиці 3.5.2.

За аналізом кореляційної залежності між показниками розвитку характерологічних рис осіб юнацького віку та рівнем їх креативності можна визначити лінійну позитивну кореляцію між рисою «товариськість» та рівнем креативності (0,347) при $p < 0,05$, також лінійну позитивну кореляцію між рисою «відкритість» та творчими здібностями (0,371) при $p < 0,05$. Крім цього, виявлено лінійну негативну кореляцію між рисою «емоційна лабільність» та рівнем дивергентного мислення (-0,423) при $p < 0,05$.

Таблиця 3.5.2.

Обчислення кореляції між рівнем креативності та показниками розвитку особистісних рис осіб юнацького віку

<i>Характерологічні риси</i>	<i>Показник кореляції</i>
Невротичність	0,125
Спонтанна агресивність	0,310
Депресивність	0,209
Дратівливість	-0,031
Товариськість	0,347*

Урівноваженість	0,264
Реактивна агресивність	0,071
Сором'язливість	0,229
Відкритість	0,371*
Екстраверсія-інтроверсія	0,218
Емоційна лабільність	-0,423*
Маскулінність-фемінність	-0,274

Отримані висновки свідчать про те, що чим вищий рівень креативності студентів, тим вираженіше проявляються риси товарищескості та відкритості у їхньому спілкуванні з іншими людьми. Також варто відзначити, що у креативних особистостей спостерігається стабільніший емоційний фон, або, іншими словами, менше коливань настрою, в порівнянні з тими, хто має нижчий рівень розвитку творчого мислення.

Отже, гіпотеза дослідження, яка полягала у припущенні про те, що в юнацькому віці когнітивні та особистісні аспекти креативності мають різний ступінь вираження, підтвердилась. Зокрема, юнакам із високим рівнем креативності притаманний вищий рівень вербально-логічного мислення, відкритості та товарищескості порівняно з юнаками з нижчим рівнем креативності.

Висновки до третього розділу

За результатами проведеного емпіричного психологічного дослідження когнітивних та особистісних аспектів креативності можна зробити наступні висновки.

Більшість юнаків виявили середній рівень розвитку вербально-логічного мислення, що свідчить про їхню здатність оперувати словами, встановлювати загальні закономірності. При цьому варто відзначити, що майже удвічі менше юнаків проявили високий рівень розвитку вербально-логічного мислення,

вказуючи на їхню здатність логічно мислити, віртуозно володіти мовою та аргументовано висловлювати свої думки.

Також можна відзначити, що найменша частина досліджуваних юнаків мають низький рівень розвитку вербально-логічного мислення. Це може свідчити про те, що цим особам буває складно формулювати свої думки, можливо, вони мають певний страх перед виступами перед публікою або небажання вступати у дискусії через побоювання некомпетентності. Порівнюючи розвиток вербально-логічного мислення між юнаками та дівчатами, не виявлено істотних різниць.

Важливо відзначити, що більшість юнаків виявили середній рівень розвитку здатності до виділення суттєвих ознак понять, звертаючи увагу на зовнішню подібність і здатність абстрагуватися від окремих ознак предметів. Додатково, трохи більше третини досліджуваних юнаків проявили високий рівень розвитку цієї здатності, вказуючи на їхню властивість до абстрактно-логічного мислення, яке переважає над конкретно-ситуативним.

Лише 6,7% юнаків виявили знижений рівень розвитку здатності до виділення суттєвих ознак понять. Присутність у них переважно невірних суджень свідчить про перевагу конкретно-ситуативного стилю мислення перед абстрактно-логічним, а також про низький рівень розвитку логічного мислення. Для цих досліджуваних важлива подальша корекційна робота, спрямована на поліпшення їхнього мислення. Ще менше опитаних мають низький рівень розвитку здатності до виділення суттєвих ознак понять. Причини зниження їх рівня розвитку потребують додаткового вивчення. У дівчат спостерігається трошки вищий рівень здатності до виділення суттєвих ознак понять порівняно з особами юнацького віку.

Отже, можна визначити, що переважній більшості досліджуваних юнаків притаманний середній рівень розвитку здатності до виділення суттєвих ознак понять. Більшість з них також володіє вербально-логічним мисленням на середньому або високому рівні. Після аналізу двох етапів дослідження можна зробити висновок про переважання середнього рівня розвитку

вербально-логічного та абстрактно-логічного мислення в групі досліджуваних юнаків.

Провівши аналіз особистісних рис досліджуваних, можна констатувати, що 13,3% опитаних можуть демонструвати виражений невротичний синдром астеничного типу із психосоматичними порушеннями. Високі показники депресивності у чверті досліджуваних свідчать про присутність цих ознак у їхньому емоційному стані, поведінці та відношенні до себе та соціального середовища. Високі оцінки дратівливості має невелика частина опитаних, що свідчить про їхній нестабільний емоційний стан та схильність до афективної реакції.

Майже половина досліджуваних має високі показники товарищкості, свідчачи про виражену потребу у спілкуванні та готовність задовольняти цю потребу. Високі оцінки врівноваженості у 43,3% досліджуваних вказують на їхню гарну стійкість до стресових факторів звичайних життєвих ситуацій, яка базується на впевненості в собі, оптимізмі та активності. Високі оцінки реактивної агресивності у 8,3% респондентів свідчать про високий рівень їхньої психопатизації, виявленої у агресивному ставленні до соціального оточення та вираженому прагненні до домінування.

Високі оцінки сором'язливості у 13,3% опитаних за цією шкалою відзеркалюють наявність у них тривожності, сором'язливості та невпевненості, що може викликати труднощі в соціальних контактах. Високі показники відкритості у 56,6% досліджуваних свідчать про їхнє прагнення до щиросердного спілкування з оточуючими при високому рівні самокритичності. Високі оцінки за шкалою екстраверсії-інтроверсії спостерігаються у 13,3% досліджуваних, вказуючи на виражену екстравертованість таких юнаків.

Високі оцінки емоційної лабільності у 23,3% свідчать про нестабільність емоційної поведінки, що виявляється у частих коливаннях настрою, підвищеній збудливості, дратівливості та недостатній саморегуляції. Високі оцінки маскулітності-фемінності у 35% досліджуваних свідчать про те, що

їхнє психічне функціонування в основному відбувається за чоловічим типом. З іншого боку, низькі показники виявлені у 37% досліджуваних, що означає, що їхня психічна діяльність переважно характеризується жіночим типом.

Отже, проаналізувавши результати емпіричного дослідження, можна виокремити найхарактерніші риси, що властиві більшості осіб юнацького віку. Зазначимо, що серед найвиразніших їхніх характеристик виділяються відкритість, товарицькість та урівноваженість.

Половина досліджуваних юнаків проявляють середній рівень невербальної креативності, демонструючи здатність до нестандартного мислення та розв'язання завдань з неочікуваної перспективи. Четверта частина виявила високий рівень невербальної креативності, що свідчить про успішне поєднання наочно-образного та абстрактного мислення в процесі обробки інформації та творчого підходу до завдань. Ще одна чверть респондентів проявили низький рівень невербальної креативності, що вказує на можливу шаблонність їх мислення та слідування стереотипам.

Варто відзначити, що високий рівень невербальної креативності характерний переважно для дівчат, подібно до середнього рівня прояву цієї риси. З іншого боку, низький рівень невербальної креативності виявляється в більшій мірі у хлопців.

Порівняльний аналіз когнітивних процесів та особистісних рис юнаків із різним рівнем креативності виявив присутність прямої позитивної взаємозв'язку між рівнем вербально-логічного мислення та ступенем креативності. Іншими словами, чим вищий рівень креативності у юнака, тим більше розвинене його вербально-логічне мислення.

Також можна відзначити, що спостерігається пряма позитивна кореляція між рисою «товарицькість» та рівнем креативності, а також рисою «відкритість» та рівнем креативності. Крім того, можливо висновувати про наявність прямої негативної взаємозв'язку між рисою «емоційна лабільність» та креативністю. Зазначені висновки свідчать про те, що із зростанням креативності юнаків посилюються риси товарицькості та відкритості у

взаємодії з оточуючими. Крім того, вони менш схильні до коливань настрою та легше адаптуються до різних емоційних станів.

Отже, гіпотеза дослідження, яка полягала у припущенні про те, що у юнацькому віці когнітивні та особистісні аспекти креативності мають різний рівень вираження, а саме досліджуваним юнакам із високим рівнем креативності притаманний вищий рівень вербально-логічного мислення, відкритості та товариськості, ніж юнакам із низьким рівнем креативності, знайшла підтвердження за результатами дослідження.

ВИСНОВКИ

Отже, дослідження когнітивних та особистісних аспектів креативності дає змогу зробити такі висновки.

1. Природа творчих здібностей розглядається з різних позицій. Проте вчені доходять однозначного висновку, що творчі здібності є поєднанням особистісних властивостей та характерологічних властивостей людини.

Творчість, творчу діяльність, творчі здібності часто ототожнюють з креативністю, проте, ці поняття не є тотожними. Творчі здібності — синтез властивостей і особливостей особистості, які характеризують рівень їх відповідності вимогам певного виду творчої діяльності і зумовлюють рівень їх результативності, творчість — системна якість інтелекту; здатність відмовлятися від стереотипних способів мислення; креативність у широкому розумінні слова — це сукупність властивостей особистості, що забезпечує її входження у творчий процес. Креативність тлумачать як здібності, що виявляються в різних видах психічної діяльності людини. Однак креативність правильніше визначити не стільки як певну творчу здібність або їх сукупність, скільки як здатність до творчості.

У сучасній психології немає однозначної думки щодо природи творчих здібностей. Одні дослідники вважають, що здатність до творчості є вродженою, інші стверджують, що здібності та креативність можливо і необхідно розвивати. Прояв і становлення творчих здібностей є невіддільними від розвитку і розвиненості інших ознак особистості. Творчість розглядається як продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності, спрямована на самовираження і самоактуалізацію особистості.

Отже, творчі здібності необхідно розглядати як особистісну категорію в аспектах проявів дивергентного мислення, актуалізації інтелектуальної активності, інтегрованої якості особистості. При цьому креативність правильніше визначити не стільки як певну творчу здібність або їх сукупність, скільки як здатність до творчості.

2. Юнацький вік – час життєвого самовизначення особистості, який характеризується випробовуванням різних соціальних ролей і видів діяльності, виробленням молодою людиною активної життєвої позиції. Основним новоутворенням юнацького віку виступає становлення життєвої перспективи, орієнтованої на перехід до самостійного і незалежного життя.

У даному віці відбувається інтенсивний розвиток самосвідомості; молоді люди самовизначаються в системі моральних цінностей, принципів, норм і правил поведінки, усвідомлюють особисту соціальну відповідальність. Розв'язання ними життєвих завдань передбачає прогнозування, орієнтацію на майбутнє й усвідомлення, наскільки є можливим втілення конкретних планів.

Головними психічними новоутвореннями юнацького віку є глибока рефлексія, розвинене усвідомлення власної індивідуальності, формування конкретних життєвих планів, готовність до самовизначення в професії, установка на свідому побудову власного життя, поступове входження у різні сфери життя і діяльності, активне формування світогляду, розвиток самосвідомості.

3. Одним з важливих аспектів психічного розвитку в юнацькому віці є інтенсивне інтелектуальне дозрівання, провідна роль в якому належить розвитку мислення. При цьому розвивається репродуктивна і творча уява, критичність у ставленні до витворів уяви, посилюється самоконтроль, реалістичність у співвіднесенні образів уяви, особливо мрій, з дійсністю, своїми можливостями.

Розвиток творчої діяльності юнаків пов'язаний з особливостями їх особистісного розвитку, зокрема, мотиваційної сфери. На розвиток творчої діяльності юнаків значною мірою впливають методи навчання і стосунки з однолітками. Однією з важливих умов розвитку творчої діяльності юнаків є їх включення до активної пізнавальної творчої діяльності, яка дозволяє проявляти максимум активності в оволодінні новими знаннями і вміннями. Крім цього, важливою умовою розвитку творчості юнаків є формування

високого рівня пізнавальної мотивації, яка виражається у пізнавальному інтересі, що виявляється в ініціативі та самостійності здобуття знань.

Виражена креативність юнака відображає його здатність аналізувати, синтезувати, узагальнювати одержану інформацію, виявляти, формувати проблеми, завдання, прогнозувати, моделювати ситуації до діяльності, експерименту. Юнаки з високим рівнем креативності характеризуються інтуїтивним відчуттям проблеми, творчою уявою, дивергентним мисленням, з його гнучкістю та оригінальністю, а також розвиненою здатністю до акумулювання і використання досвіду інших, відстоювання своєї точки зору, з високою самоорганізацією та самоконтролем, самокритичністю.

4. Отже, у сучасній науковій літературі під методом розуміють сукупність прийомів й операцій практичного та теоретичного освоєння дійсності. Існує багато класифікацій методів психологічного дослідження, але в основному вони зводяться до виділення чотирьох класів методів — організаційного, емпіричного, способів обробки даних та інтерпретаційних. Психологія висуває до методів дослідження психічних явищ певні вимоги: психічні явища потрібно вивчати в їх розвитку, взаємозв'язку та взаємозалежності; методи психологічного дослідження мають бути адекватними предметові дослідження, розкривати істотні, а не випадкові, другорядні особливості досліджуваного психологічного процесу, стану чи властивості. Крім того, до психодіагностичного інструментарію висувається низка вимог, що стосуються якості вимірювальної методики — її валідності, надійності, вірогідності та стандартизованості.

Ми вважаємо, що великий інтерес становить емпіричне вивчення когнітивних та особистісних аспектів креативності, зокрема, у юнацькому віці. Для досягнення цієї мети нами була розроблена структура дослідження та запропонована комплексна програма діагностики особистісних рис, креативності та когнітивних здібностей юнака. До комплексної програми були включені такі методики:

1. Методика «Виключення зайвих слів» (за описом Є.І. Рогова);

2. Методика «Виділення істотних ознак» (за описом Є.І. Рогова);
3. Багатофакторний особистісний опитувальник FPI (модифікована форма В) за О.О. Криловим, Т.І. Ронгінською;
4. Методика діагностики невербальної креативності (за Е. Торренсом, адаптація А.М. Вороніної).

Обрані методики відповідають вимогам стандартизації, валідності, надійності та співвідносяться з метою роботи та завданнями дослідження.

5. За результатами проведення емпіричного психологічного дослідження когнітивних та особистісних аспектів креативності можемо зробити наступні висновки.

Більшість юнаків виявили середній рівень розвитку вербально-логічного мислення, що свідчить про їхню здатність оперувати словами, встановлювати загальні закономірності. При цьому варто відзначити, що майже удвічі менше юнаків проявили високий рівень розвитку вербально-логічного мислення, вказуючи на їхню здатність логічно мислити, віртуозно володіти мовою та аргументовано висловлювати свої думки.

Також можна відзначити, що найменша частина досліджуваних юнаків мають низький рівень розвитку вербально-логічного мислення. Це може свідчити про те, що цим особам буває складно формулювати свої думки, можливо, вони мають певний страх перед виступами перед публікою або небажання вступати у дискусії через побоювання некомпетентності. Порівнюючи розвиток вербально-логічного мислення між юнаками та дівчатами, не виявлено істотних різниць.

Важливо відзначити, що більшість юнаків виявили середній рівень розвитку здатності до виділення суттєвих ознак понять, звертаючи увагу на зовнішню подібність і здатність абстрагуватися від окремих ознак предметів. Додатково, трохи більше третини досліджуваних юнаків проявили високий рівень розвитку цієї здатності, вказуючи на їхню властивість до абстрактно-логічного мислення, яке переважає над конкретно-ситуативним.

Лише 6,7% юнаків виявили знижений рівень розвитку здатності до виділення суттєвих ознак понять. Присутність у них переважно невірних суджень свідчить про перевагу конкретно-ситуативного стилю мислення перед абстрактно-логічним, а також про низький рівень розвитку логічного мислення. Для цих досліджуваних важлива подальша корекційна робота, спрямована на поліпшення їхнього мислення. Ще менше опитаних мають низький рівень розвитку здатності до виділення суттєвих ознак понять. Причини зниження їх рівня розвитку потребують додаткового вивчення. У дівчат спостерігається трошки вищий рівень здатності до виділення суттєвих ознак понять порівняно з особами юнацького віку.

Отже, можна визначити, що переважній більшості досліджуваних юнаків притаманний середній рівень розвитку здатності до виділення суттєвих ознак понять. Більшість з них також володіє вербально-логічним мисленням на середньому або високому рівні. Після аналізу двох етапів дослідження можна зробити висновок про переважання середнього рівня розвитку вербально-логічного та абстрактно-логічного мислення в групі досліджуваних юнаків.

Провівши аналіз особистісних рис досліджуваних, можна констатувати, що 13,3% опитаних можуть демонструвати виражений невротичний синдром астенічного типу із психосоматичними порушеннями. Високі показники депресивності у чверті досліджуваних свідчать про присутність цих ознак у їхньому емоційному стані, поведінці та відношенні до себе та соціального середовища. Високі оцінки дратівливості має невелика частина опитаних, що свідчить про їхній нестабільний емоційний стан та схильність до афективної реакції.

Майже половина досліджуваних має високі показники товариськості, свідчачи про виражену потребу у спілкуванні та готовність задовольняти цю потребу. Високі оцінки врівноваженості у 43,3% досліджуваних вказують на їхню гарну стійкість до стресових факторів звичайних життєвих ситуацій, яка базується на впевненості в собі, оптимізмі та активності. Високі оцінки

реактивної агресивності у 8,3% респондентів свідчать про високий рівень їхньої психопатизації, виявленої у агресивному ставленні до соціального оточення та вираженому прагненні до домінування.

Високі оцінки сором'язливості у 13,3% опитаних за цією шкалою відзеркалюють наявність у них тривожності, сором'язливості та невпевненості, що може викликати труднощі в соціальних контактах. Високі показники відкритості у 56,6% досліджуваних свідчать про їхнє прагнення до щирого спілкування з оточуючими при високому рівні самокритичності. Високі оцінки за шкалою екстраверсії-інтроверсії спостерігаються у 13,3% досліджуваних, вказуючи на виражену екстравертованість таких юнаків.

Високі оцінки емоційної лабільності у 23,3% свідчать про нестабільність емоційної поведінки, що виявляється у частих коливаннях настрою, підвищеній збудливості, дратівливості та недостатній саморегуляції. Високі оцінки маскулітності-фемінності у 35% досліджуваних свідчать про те, що їхнє психічне функціонування в основному відбувається за чоловічим типом. З іншого боку, низькі показники виявлені у 37% досліджуваних, що означає, що їхня психічна діяльність переважно характеризується жіночим типом.

Отже, проаналізувавши результати емпіричного дослідження, можна виокремити найхарактерніші риси, що властиві більшості осіб юнацького віку. Зазначимо, що серед найвиразніших їхніх характеристик виділяються відкритість, товарицькість та урівноваженість.

Половина досліджуваних юнаків проявляють середній рівень невербальної креативності, демонструючи здатність до нестандартного мислення та розв'язання завдань з неочікуваної перспективи. Четверта частина виявила високий рівень невербальної креативності, що свідчить про успішне поєднання наочно-образного та абстрактного мислення в процесі обробки інформації та творчого підходу до завдань. Ще одна чверть респондентів проявили низький рівень невербальної креативності, що вказує на можливу шаблонність їх мислення та слідування стереотипам.

Варто відзначити, що високий рівень невербальної креативності характерний переважно для дівчат, подібно до середнього рівня прояву цієї риси. З іншого боку, низький рівень невербальної креативності виявляється в більшій мірі у хлопців.

Порівняльний аналіз когнітивних процесів та особистісних рис юнаків із різним рівнем креативності виявив присутність прямої позитивної взаємозв'язку між рівнем вербально-логічного мислення та ступенем креативності. Іншими словами, чим вищий рівень креативності у юнака, тим більше розвинене його вербально-логічне мислення.

Також можна відзначити, що спостерігається пряма позитивна кореляція між рисою «товариськість» та рівнем креативності, а також рисою «відкритість» та рівнем креативності. Крім того, можливо висновувати про наявність прямої негативної взаємозв'язку між рисою «емоційна лабільність» та креативністю. Зазначені висновки свідчать про те, що із зростанням креативності юнаків посилюються риси товариськості та відкритості у взаємодії з оточуючими. Крім того, вони менш схильні до коливань настрою та легше адаптуються до різних емоційних станів.

Отже, гіпотеза дослідження, яка полягала у припущенні про те, що у юнацькому віці когнітивні та особистісні аспекти креативності мають різний рівень вираження, а саме досліджуваним юнакам із високим рівнем креативності притаманний вищий рівень вербально-логічного мислення, відкритості та товариськості, ніж юнакам із низьким рівнем креативності, знайшла підтвердження за результатами дослідження.

Предметом подальших досліджень у контексті обраної проблематики може стати розробка і апробація корекційно-розвивальної програми, спрямованої на розвиток креативності у юнацькому віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аврамчук Л.А. Формування активної пізнавальної діяльності студентів. *Педагогіка і психологія*. 1997. №3. С.122–125.
2. Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки. *Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі: монографія* / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. С. 14-41.
3. Байда І.А. Особливості юнацького віку та необхідність їх врахування у навчальному процесі. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. Вип. 2. 2010. С. 10 – 12.
4. Білик Л. Діяльнісний підхід до професійної підготовки особистості студента. *Рідна школа*. 2004. №1. С.55 – 57.
5. Будій Н.Д. Розвиток творчих здібностей молодших школярів у роботі над текстом на уроках української мови. автореферат дис. канд. пед. наук: 13.00.02. Тернопіль, 2011. 225с.
6. Вайнер М.Е. Емоційний розвиток студентів: вікові особливості, діагностика та критерії оцінки. *Корекційно-розвиваюча освіта*. 2008. № 4. С.64.
7. Василькевич Я.З. Особливості взаємозв'язку креативності з когнітивними та особистісними характеристиками студентів. *Психологічні перспективи*. 2012. Випуск 19. С.68–77.
8. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. К.: Каравела, 2009. 400 с.
9. Воробйова Т. Диференціація компонентів креативної компетентності школярів. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи* : зб. наук. пр. УПДПУ ім.. П. Тичини. 2012. Вип. 43 (2). С. 113-118.
10. Горні К. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. С. 701.

11. Гончарова Н.О. Загальна характеристика ранньої юності. *Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці*. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. [Н.О. Гончарова, Ю.Л. Горбенко, Ю.І. Калюжна, В.Ф. Моргун та інші]; за ред. К.В. Седих. Полтава: Астроя, 2018. С.43–79.
12. Гергель Є.Л. Креативність як проблема творчості. *Вісник Харківського університету*. Харків, 1999. № 460. С. 29-33.
13. Гергель Є.Л. Сучасний стан вивчення проблеми креативності в зарубіжній та вітчизняній психології. *Вісник Харківського університету*. Харків, 2001. № 517. С. 26-31.
14. Гуменюк О. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату. *Психологія і суспільство*. 2012. №1. С. 47–81.
15. Дроздова І.П. Розвиток креативності як необхідної якості особистості професіонала у процесі навчання студентів ВТНЗ засобами українського мовлення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*: зб. наук. пр. Херсон: Вид-во ХДУ, 2008, 50, 108–113.
16. Дубініна О. М. Креативність як засіб і результат формування математичної культури інженера ІТ-галузі. *Молодь і ринок*. Дрогобич: ДДПУ ім. І. Франка, 2014. № 1 (108). С. 51 - 56.
17. Євдокимов В.І. Креативність як фактор гуманізації освіти. *Гуманізм і освіта : збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Вінниця, 19 – 21 вересня 2006 р.). Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. С. 49-50.
18. Заброцький М.М. Вікова психологія. Навчальний посібник. К., 2001.319 с.
19. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.

20. Клименко В.В. Психологія творчості: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів. *М-во освіти і науки України, Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна»*. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 480 с.
21. Козвоніна В.П. Розвиток творчих здібностей учнів. *Початкова школа*. 2000. №7. С. 10–15.
22. Коpecь Л.В. Психологія особистості: навч. посіб. для студ. вищ.навч.закл. К.: Києво-Могилянська академія, 2007. 460 с.
23. . Креативність і творчість. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка»*. Тематичний випуск № 1 / відп. ред. : І.П. Маноха Київ: Гнозис, 2009. 426 с.
24. Кузікова С.Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці: дис... д-ра. психол. наук: 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». Нац. акад. пед. наук України; Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. К., 2012. 44 с.
25. Лузік Е. Креативність як критерій якості в системі підготовки фахівців профільних ВНЗ України. *Вища освіта України*. 2006. № 3. С. 77 – 82.
26. Манівлець Е. Є. Креативність як невід'ємна складова розвитку творчого потенціалу студента. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 304-308.
27. Моляко В.О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. Житомир: Рута, 2006. 320 с.
28. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Слово, 2009. 464с.
29. Моргун В.Ф. Психологічна характеристика підлітка та юнака в багатовимірній теорії особистості. *Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці*. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [Н.О. Гончарова, Ю.Л. Горбенко, Ю.І. Калюжна, В.Ф. Моргун та ін.]; за ред. К.В. Седих. Полтава: Астроя, 2018. С.80–88.

30. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Посібник. К.: Вища школа, 2003. 550 с.
31. Петришин Л. Теоретико-методичні основи формування креативності майбутніх соціальних педагогів у навчально-виховному процесі вишу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота.* 2014. Вип. 32. С. 144-148.
32. Подлесна Г.В., Ільченко А.М. Психологічний аналіз показників креативності у здобувачів вищої освіти. *XIV Міжнародна науково-практична конференція «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору».* 18–20 листопада 2019 р. Київ. <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/8116>
33. Подорожна І.В. Фактори розвитку креативності студентів. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія: Випуск 2(133) Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2008. С.141–144.*
34. Позняк Т.М. Розвиток творчих здібностей дитини. *Педагогіка і психологія. Вісник Академії педагогічних наук України.* К., 2015. №2. С. 66–73.
35. Пометун О.І. Критичне мислення як педагогічний феномен *Український педагогічний журнал,* 2, 2018. С. 89–98.
36. Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: Науково-метод. посібник. За ред. В. В. Рибалки. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 388 с.
37. П'явка К. Кузава І. Формування та розвиток креативності студентів у процесі фахової підготовки у вищих навчальних закладах. *Педагогічний часопис Волині.* 2018. № 2. С. 81-86.
38. Роменець В. Виховання творчих здібностей у студентів. К.: Вища школа, 1973. 96с.
39. Савчин М.В. Вікова психологія: навчальний посібник. К.: Академвидав 2005. 218 с.

40. Саврасов М.В. Креативність та емоційна активність студента вищого навчального закладу. Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. Випуск 52. Х.: ХНПК, 2016. С. 115–123.
41. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник. К. : Міленіум, 2006. 346 с.
42. Сологуб А. Технологія креативного навчання. *Управління освітою*. 2006. 11(131) червень. С. 4-15.
43. Тітов І.Г. Творча уява молодшого школяра: її критерії та функції у навчальній діяльності. *Обдарована дитина*. 2008. № 10. С. 56-61.
44. Тітов І.Г. Розвиток творчої уяви молодших школярів як компонента їхньої суб`єктності. *Обдарована дитина*. 2005. № 9. С. 35-38.
45. Федотова Т.В. Основні підходи до проблеми розвитку креативності особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. №9. С. 60-65.
46. Фурман А.В. Психогенеза гендерної ідентичності юнаків і дівчат. *Соціально-психологічні виміри професійної майстерності особистості в умовах глобалізованого світу: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [м. Тернопіль, 16-17 трав. 2013 р.]*. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 132-134.
47. Хоменко-Семенова Л. О. До проблеми формування творчих здібностей студентів ВНЗ у сучасному трансформаційному середовищі. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія*. К. : Вид-во Нац. авіац. унту «НАУ-друк», 2015. Вип. 6. С. 147 – 151.
48. Хоменко-Семенова Л. О. Організація самостійної позааудиторної роботи студентів технічних спеціальностей (на прикладі вивчення дисципліни «Психологія ділового спілкування»). *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія*: К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2016. Вип. 8. С. 125 – 129.
49. Хоменко-Семенова Л. О. Роль інноваційних педагогічних технологій в розвитку вищої технічної освіти в сучасних умовах. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. 2011. № 34. С. 183-186.

50. Чебикін О.Я., Павлова І.Г. Становлення емоційної зрілості особистості. Одеса: СВД Черкасов, 2009. 238с.
51. Чернілевський Д. В. Педагогіка та психологія вищої школи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Вінницький соц.-екон. ін-т ун-ту «Україна». Вінниця : Міленіум, 2006. 402 с.
52. Шадріна А.В. Психологічні засади проблеми креативного потенціалу. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. №4. С. 157–160.
53. Шандрук С. К. Роль креативності та творчих здібностей у професійному становленні майбутніх практичних психологів. *Науковий огляд*. 2015. №. 6 (16). С. 134-144.
54. Шапарь В.Б. Психологічний тлумачний словник. Х.: ТЕМП, 2004. 640с.
55. Шевченко Н.Ф. Психологічний аналіз креативності як важливої професійної якості майбутнього технолога громадського харчування. *Вісник ХНПУ імені Г.С.Сковороди*. Серія «Психологія». Випуск 51. 2015. С. 285–296.
56. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме / Переклала з німецької Катерина Котюк; науковий редактор українського видання Олег Фешовець. 2-ге опрац. вид. Львів: Видавництво «Астролябія», 2018. 608 с.
57. Якимчук Д. В. Особливості розвитку креативності майбутнього дизайнера. *Креативність особистості як фактор інноваційного розвитку суспільства : збірн. наук. праць*. Вип. 2. Житомир : ФО-П Левковець Н.М., 2020. 188 с. С. 173-178.
58. Abraham, A. Gender and creativity: An overview of psychological and neuroscientific literature. *Brain Imaging and Behavior*, 10(2), 2016. P. 609–618.
59. Alencar, E., Fleith, D., Pereira, N. Creativity in Higher Education: Challenges and Facilitating Factors. *Temas em Psicologia*, 25, 2017. P. 553–561. <https://doi.org/10.9788/TP2017.2–09>.
60. Craft, A., Jeffrey, B., Liebling, M. Creativity in education. *Biddles*. 2001. P. 112-123.

61. Hadzigeorgiou, Y., Fokialis, P., Kabouropoulou, M. Thinking about creativity in science education. *Creative Education*. 3(5), 2012. P. 603–611.
62. Larraz, N. Desarrollo de las habilidades creativas y metacognitivas en la educación secundaria obligatoria. Dykinson. 2015. 346 p.
63. Lerner, R. M., Steinberg, L. The scientific study of adolescent development: Historical and contemporary perspectives. *Handbook of adolescent psychology: Individual bases of adolescent development*. John Wiley & Sons Inc. 3–14. 2009. <https://doi.org/10.1002/9780470479193.adlpsy001002>
64. Miller, A. (2013). Yes, You Can Teach and Assess Creativity! Edutopia. <http://www.edutopia.org/blog/youcanteach-assess-creativity-andrew-miller>
65. Valenzuela, J. Habilidades del pensamiento y aprendizaje profundo. *Revista Iberoamericana de Educación*, 46 (7), 2008. P. 1–9.
66. Wisdom, J. Developing higher education teachers to teach creatively. In N. Jackson, M. Oliver, M. Shaw, & J. Wisdom (Eds.) *Developing creativity in higher education*. Routledge, 2007. P. 183–196.

ДОДАТКИ

Додаток А. Бланки психодіагностичних методик

Бланк методики «Виключення зайвих слів» (за описом Є.І. Рогова)

- 1) книга, портфель, чемодан, гаманець;
- 2) грубка, гасниця, свічка, електроплитка;
- 3) годинник, окуляри, ваги, термометр;
- 4) човен, тачка, мотоцикл, велосипед;
- 5) літак, цвях, бджола, вентилятор;
- 6) метелик, штангенциркуль, ваги, ножиці;
- 7) дерево, етажерка, мітла, вилка;
- 8) дідусь, учитель, тато, мама;
- 9) іній, пил, дощ, роса;
- 10) вода, вітер, вугілля, трава;
- 11) яблуко, книга, шуба, троянда;
- 12) молоко, вершки, сир, хліб;
- 13) береза, сосна, ягода, дуб;
- 14) хвилина, секунда, година, вечір;
- 15) Василь, Федір, Семен, Іванов.

Стимульний матеріал до «Методики виділення істотних ознак»

1. Сад (рослини, садівник, собака, паркан, земля).
2. Річка (берег, риба, рибалка, водорості, вода).
3. Місто (автомобіль, будинок, велосипед, натовп, вулиця).
4. Хлів (сіновал, кінь, дах, худоба, стіни).
5. Книга (малюнок, війна, папір, любов, текст).
6. Гра (карти, гравці, штрафи, покарання, правила).
7. Спів (дзвін, мистецтво, голос, аплодисменти, мелодія).
8. Читання (очі, друк. Книга, картинка, слово).
9. Кубик (кути, креслення, сторона, камінь, дерева).
10. Лікарня (приміщення, сад, лікар, радіо, хворі).
11. Ділення (клас, ділене, олівець, дільник, папір).
12. Спорт (медаль, оркестр, змагання, перемога, стадіон).

Багатофакторний особистісний опитувальник ГРІ
(Модифікована форма В) за О.О. Криловим, Т.І. Ронгінською

Текст опитувальника

1. Я уважно прочитав інструкцію і готовий відверто відповісти на всі питання анкети.
2. Вечорами я віддаю перевагу розважатися у веселій компанії (гості, дискотека, кафе тощо).
3. Моєму бажанню познайомитися з ким-небудь завжди заважає те, що мені важко знайти підходящу тему для розмови.
4. У мене часто болить голова.
5. Іноді я відчуваю стукіт у скронях і пульсацію в області шиї.
6. Я швидко втрачаю самовладання, але й так само швидко беру себе в руки.
7. Буває, що я сміюся над непристойним анекдотом.
8. Я уникаю про що-небудь розпитувати і віддаю перевагу дізнаватися те, що мені потрібно, іншим шляхом.
9. Я вважаю за краще не входити в кімнату, якщо не впевнений, що моя поява пройде непоміченою.
10. Можу так розлютитися, що готовий розбити все, що потрапить під руку.
11. Відчуваю себе ніяково, якщо навколишні чомусь починають звертати на мене увагу.
12. Я іноді відчуваю, що серце починає працювати з перебоями або починає битися так, що, здається, готове вискочити з грудей.
13. Не думаю, що можна було б пробачити образу .
14. Не вважаю, що на зло треба відповідати злом, і завжди дотримуюся цього .
15. Якщо я сидів, а потім різко встав, то у мене темніє в очах і паморочиться голова.
16. Я майже щодня думаю про те, наскільки краще було б моє життя, якби мене не переслідували невдачі .

17. У своїх вчинках я ніколи не виходжу з того, що людям можна повністю довіряти.
18. Можу вдатися до фізичної сили, якщо потрібно відстояти свої інтереси.
19. Легко можу розвеселити найнуднішу компанію.
20. Я легко ніяковію .
21. Мене анітрохи не ображає, якщо робляться зауваження щодо моєї роботи або мене особисто.
22. Нерідко відчуваю, як у мене німіють або холонуть руки і ноги.
23. Буваю незграбним в спілкуванні з іншими людьми.
24. іноді без видимої причини відчуваю себе пригніченим, нещасним.
25. Іноді немає ніякого бажання чим-небудь зайнятися .
26. Часом я відчуваю, що мені не вистачає повітря, нібито я виконував дуже важку роботу.
27. Мені здається, що у своєму житті я дуже багато чого робив неправильно .
28. Мені здається, що інші нерідко сміються наді мною.
29. Люблю такі завдання, коли можна діяти без довгих роздумів.
30. Я вважаю, що у мене предостатньо підстав бути не дуже-то задоволеним своєю долею.
31. Часто у мене немає апетиту.
32. У дитинстві я радів, якщо батьки або вчителі карали інших дітей.
33. Зазвичай я рішучий і дію швидко .
34. Я не завжди кажу правду.
35. З цікавістю спостерігаю, коли хтось намагається виплутатися з неприємної історії.
36. Вважаю, що всі засоби хороші, якщо треба настояти на своєму.
37. Те, що минуло, мене мало хвилює.
38. Не можу уявити нічого такого, що варто було б доводити кулаками.
39. Я не уникаю зустрічей з людьми, які, як мені здається, шукають сварки зі мною.

40. Іноді здається, що я взагалі ні на що не придатний .
41. Мені здається, що я постійно перебуваю в якійсь напрузі і мені важко розслабитися.
42. Нерідко у мене виникають болі "під ложечкою" і різні неприємні відчуття в животі.
43. Якщо скривдять мого друга, я намагаюся помститися кривднику.
44. Бувало, я запізнювався до призначеного часу.
45. У моєму житті було так, що я чомусь дозволив собі мучити тварину .
46. При зустрічі зі старим знайомим від радості я готовий кинутися йому на шию.
47. Коли я чогось боюся, у мене пересихає в роті, тремтять руки і ноги.
48. Частенько у мене буває такий настрій, що із задоволенням би нічого не бачив і не чув.
49. Коли лягаю спати, то зазвичай засинаю вже через кілька хвилин.
50. Мені приносить задоволення, як кажуть, ткнути носом інших у їх помилки.
51. Іноді можу похвалитися .
52. Активно беру участь в організації громадських заходів.
53. Нерідко буває так, що доводиться дивитися в інший бік, щоб уникнути небажаної зустрічі.
54. У своє виправдання я іноді щось вигадував.
55. Я майже завжди рухливий і активний.
56. Нерідко сумніваюся, чи дійсно цікаво моїм співрозмовникам те, що я говорю.
57. Іноді раптом відчуваю, що весь покриваюся потом.
58. Якщо сильно розлючуся на когось, то можу його і вдарити .
59. Мене мало хвилює, що хтось погано до мене ставиться .
60. Зазвичай мені важко заперечувати моїм знайомим.
61. Я хвилююся і переживаю навіть при думці про можливу невдачу .
62. Я люблю не всіх своїх знайомих.

63. У мене бувають думки, яких слід було б соромитися .
64. Не знаю чому, але іноді з'являється бажання зіпсувати те, чим захоплюються.
65. Я віддаю перевагу змусити будь-яку людини зробити те, що мені потрібно, ніж просити її про це.
66. Я нерідко неспокійно рухаю рукою або ногою.
67. Віддаю перевагу провести вільний вечір, займаючись улюбленою справою, а не розважаючись у веселій компанії.
68. У компанії я веду себе не так, як вдома.
69. Іноді, не подумавши, скажу таке, про що краще б помовчати .
70. Боюся стати центром уваги навіть у знайомій компанії .
71. Хороших знайомих у мене дуже небагато.
72. Іноді бувають такі періоди, коли яскраве світло, яскраві фарби, сильний шум викликають у мене болісно неприємні відчуття, хоча я бачу, що на інших людей це так не діє.
73. У компанії в мене нерідко виникає бажання кого-небудь образити чи роздратувати .
74. Іноді думаю, що краще б не народитися на світ, як тільки уявлю собі, скільки всяких неприємностей, можливо, доведеться випробувати в житті.
75. Якщо хтось мене серйозно образить, то отримає своє сповна.
76. Я не соромлюся у виразах, якщо мене виведуть із себе .
77. Мені подобається так поставити запитання або так відповісти, щоб співрозмовник розгубився.
78. Бувало, відкладав те, що вимагалось зробити негайно .
79. Не люблю розповідати анекдоти чи кумедні історії.
80. Повсякденні труднощі і турботи часто виводять мене з рівноваги.
81. Не знаю, куди подітися при зустрічі з людиною, яка була в компанії, де я вів себе ніяково .
82. На жаль, належу до людей, які бурхливо реагують навіть на життєві дрібниці .

83. Я ніяковію при виступі перед великою аудиторією .
84. У мене досить часто змінюється настрій .
85. Я втомлююся швидше, ніж більшість оточуючих мене людей.
86. Якщо я чимось сильно схвилюваний або роздратований, то відчуваю це як би всім тілом.
87. Мені докучають неприємні думки, які настирливо лізуть в голову.
88. На жаль, мене не розуміють ні в сім'ї, ні в колі моїх знайомих.
89. Якщо сьогодні я посплю менше звичайного, то завтра не буду відчувати себе відпочилим.
90. Намагаюся поводити себе так, щоб оточуючі побоювалися викликати моє незадоволення .
91. Я впевнений у своєму майбутньому.
92. Іноді я виявлявся причиною поганого настрою кого-небудь з оточуючих.
93. Я не проти посміятися над іншими.
94. Я належу до людей, які за словом в кишеню не лізуть.
95. Я належу до людей, які до всього ставляться досить легко.
96. Підлітком я виявляв інтерес до заборонених тем .
97. Іноді навіщось заподіював біль коханим людям .
98. У мене нерідкі конфлікти з оточуючими через їх упертості .
99. Часто відчуваю докори совісті у зв'язку зі своїми вчинками.
100. Я нерідко буваю розсіяним.
101. Не пам'ятаю, щоб мене особливо засмутили невдачі людини, яку я не можу терпіти.
102. Часто я занадто швидко починаю гніватися на інших.
103. Іноді несподівано для себе починаю впевнено говорити про такі речі, в яких насправді мало що тямлю .
104. Часто у мене такий настрій, що я готовий вибухнути з приводу.
105. Нерідко відчуваю себе млявим і втомленим.

106. Я люблю розмовляти з людьми і завжди готовий поговорити і зі знайомими і з незнайомими .
107. На жаль, я часто дуже поспішно оцінюю інших людей.
108. Вранці я зазвичай встаю в хорошому настрої і нерідко починаю насвистувати або наспівувати .
109. Не відчуваю себе впевнено у вирішенні важливих питань навіть після тривалих роздумів.
110. Виходить так, що в суперечці я чомусь намагаюся говорити голосніше свого опонента,
111. Розчарування не викликають у мене сильних і тривалих переживань.
112. Буває, що я раптом починаю кусати губи або гризти нігті.
113. Найбільш щасливим я відчуваю себе тоді, коли буваю один.
114. Іноді долає така нудьга, що хочеться, щоб всі пересварилися один з одним.

Багатофакторний особистісний опитувальник EPI
(Модифікована форма В) за О.О. Криловим, Т.І. Ронгінською

Бланк відповідей

1. Прізвище, ім'я, по батькові _____
2. Дата _____ Вік _____

	Так	Ні	№	Так	Ні												
1			20			39			58			77			96		
2			21			40			59			78			97		
3			22			41			60			79			98		
4			23			42			61			80			99		
5			24			43			62			81			100		
6			25			44			63			82			101		
7			26			45			64			83			102		
8			27			46			65			84			103		
9			28			47			66			85			104		
10			29			48			67			86			105		
11			30			49			68			87			106		
12			31			50			69			88			107		
13			32			51			70			89			108		
14			33			52			71			90			109		
15			34			53			72			91			110		
16			35			54			73			92			111		
17			36			55			74			93			112		
18			37			56			75			94			113		
19			38			57			76			95			114		

Багатофакторний особистісний опитувальник ЕРІ
(Модифікована форма В) за О.О. Криловим, Т.І. Ронгінською

1. Прізвище, ім'я, по батькові _____
2. Дата _____ Вік _____

Номер шкали	Первинна оцінка	Стандартна оцінка, бали								
		9	8	7	6	5	4	3	2	1
I										
II										
III										
IV										
V										
VI										
VII										
VIII										
IX										
X										
XI										
XII										

Багатофакторний особистісний опитувальник EPI
(Модифікована форма В) за О.О. Криловим, Т.І. Ронгінською

Ключ

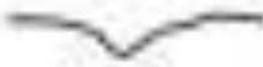
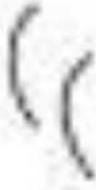
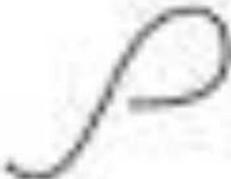
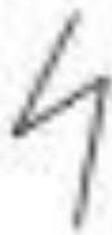
<i>Номер шкали</i>	<i>Назва шкали та кількість питань</i>	<i>Відповіді</i>	
		<i>Так</i>	<i>Ні</i>
<i>I</i>	<i>Невротичність (17)</i>	<i>4, 5, 12,15, 22, 26, 31,41, 42, 57, 66, 72, 85, 86, 89, 105</i>	<i>49</i>
<i>II</i>	<i>Спонтанна агресивність (13)</i>	<i>32, 35, 45, 50, 64, 73, 77, 93, 97, 98,103,112,114</i>	<i>99</i>
<i>III</i>	<i>Депресивність (14)</i>	<i>16, 24, 27, 28, 30, 40, 48, 56, 61, 74, 84, 87, 88,100</i>	<i>—</i>
<i>IV</i>	<i>Дратівливість (11)</i>	<i>6, 10, 58, 69, 76, 80, 82, 102,104,107,110</i>	<i>—</i>
<i>V</i>	<i>Товариськість (15)</i>	<i>2,19, 46, 52, 55, 94,106</i>	<i>3, 8, 23, 53, 67, 71, 79,113</i>
<i>VI</i>	<i>Урівноваженість (10)</i>	<i>14, 21, 29, 37, 38, 59,91, 95,108,111</i>	<i>—</i>
<i>VII</i>	<i>Реактивна агресивність (10)</i>	<i>13, 17, 18, 36, 39, 43, 65, 75, 90, 98</i>	<i>—</i>
<i>VIII</i>	<i>Сором'язливість (10)</i>	<i>9,11, 20, 47, 60, 70, 81, 83, 109</i>	<i>33</i>
<i>IX</i>	<i>Відкритість (13)</i>	<i>7, 25, 34, 44, 51, 54, 62, 63, 68, 78, 92, 96,101</i>	<i>—</i>
<i>X</i>	<i>Екстраверсія-інтроверсія (12)</i>	<i>2, 29, 46, 51, 55, 76, 93, 95, 106,110</i>	<i>87</i>
<i>XI</i>	<i>Емоційна лабільність (14)</i>	<i>24, 25, 40, 48, 80, 83, 84, 85, 87, 88,102,112,113</i>	
<i>XII</i>	<i>Маскулінізм-фемінізм (15)</i>	<i>18, 29, 33, 50, 52, 58, 59, 65, 91,104</i>	<i>, 20, 31, 47, 84</i>

Багатофакторний особистісний опитувальник EPI
(Модифікована форма В) за О.О. Криловим, Т.І. Ронгінською

Переведення первинних оцінок у стандартну 9-бальну шкалу

Первинна оцінка	Стандартна оцінка за шкалами											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX		XI	XII
0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	1	1	3	3	1	1	3	3	1	1	2	1
2	4	3	4	4	1	2	4	5	1	1	3	1
3	4	4	4	5	1	3	5	6	2	2	4	1
4	5	5	5	6	2	4	6	6	3	3	4	1
5	5	5	6	7	2	5	7	7	3	4	5	2
6	6	7	6	7	3	6	8	7	4	4	6	3
7	7	8	7	8	4	8	9	9	5	6	7	5
8	7	8	7	8	4	8	9	9	5	6	7	5
9	8	8	8	9	5	9	9	9	6	7	8	6
10	8	9	8	9	5	9	9	9	8	8	8	8
11	8	9	8	9	6	—	—	—	8	9	8	8
12	8	9	9	—	7	—	—	—	9	9	9	9
13	9	9	9	—	8	—	—	—	9	—	9	9
14	9	—	9	—	9	—	—	—	—	—	9	9
15	9											9
16	9											
17	9											

Стимульний матеріал до методики діагностики невербальної креативності (за Е. Торренсом, адаптація А.М. Вороніна)

		
1	2	3
		
4	5	6
		
7	8	9
		
10		

Додаток Б. Первинні дані емпіричного дослідження
Первинні дані дослідження за методикою «Виключення зайвих слів»
(за описом Є.І. Рогова)

<i>№ досліджуваного</i>	<i>Сирі бали</i>	<i>№ досліджуваного</i>	<i>Сирі бали</i>
<i>1.</i>	12	<i>31.</i>	8
<i>2.</i>	2	<i>32.</i>	8
<i>3.</i>	8	<i>33.</i>	10
<i>4.</i>	12	<i>34.</i>	7
<i>5.</i>	10	<i>35.</i>	6
<i>6.</i>	5	<i>36.</i>	4
<i>7.</i>	12	<i>37.</i>	5
<i>8.</i>	7	<i>38.</i>	5
<i>9.</i>	6	<i>39.</i>	12
<i>10.</i>	12	<i>40.</i>	12
<i>11.</i>	4	<i>41.</i>	4
<i>12.</i>	12	<i>42.</i>	8
<i>13.</i>	8	<i>43.</i>	8
<i>14.</i>	9	<i>44.</i>	6
<i>15.</i>	12	<i>45.</i>	4
<i>16.</i>	11	<i>46.</i>	10
<i>17.</i>	5	<i>47.</i>	5
<i>18.</i>	6	<i>48.</i>	4
<i>19.</i>	8	<i>49.</i>	8
<i>20.</i>	10	<i>50.</i>	11
<i>21.</i>	9	<i>51.</i>	10
<i>22.</i>	10	<i>52.</i>	9
<i>23.</i>	8	<i>53.</i>	7
<i>24.</i>	10	<i>54.</i>	6
<i>25.</i>	7	<i>55.</i>	12
<i>26.</i>	6	<i>56.</i>	4
<i>27.</i>	8	<i>57.</i>	2
<i>28.</i>	6	<i>58.</i>	8
<i>29.</i>	5	<i>59.</i>	7
<i>30.</i>	9	<i>60.</i>	10

Первинні дані дослідження за методикою «Виділення істотних ознак» (за описом Є.І. Рогова)

<i>№ досліджуваного</i>	<i>Сирі бали</i>	<i>№ досліджуваного</i>	<i>Сирі бали</i>
<i>1.</i>	4	<i>31.</i>	7
<i>2.</i>	7	<i>32.</i>	6
<i>3.</i>	4	<i>33.</i>	9
<i>4.</i>	2	<i>34.</i>	8
<i>5.</i>	4	<i>35.</i>	6
<i>6.</i>	2	<i>36.</i>	6
<i>7.</i>	7	<i>37.</i>	3
<i>8.</i>	2	<i>38.</i>	7
<i>9.</i>	4	<i>39.</i>	8
<i>10.</i>	1	<i>40.</i>	7
<i>11.</i>	5	<i>41.</i>	6
<i>12.</i>	8	<i>42.</i>	8
<i>13.</i>	8	<i>43.</i>	8
<i>14.</i>	5	<i>44.</i>	5
<i>15.</i>	7	<i>45.</i>	6
<i>16.</i>	9	<i>46.</i>	8
<i>17.</i>	4	<i>47.</i>	7
<i>18.</i>	8	<i>48.</i>	7
<i>19.</i>	5	<i>49.</i>	5
<i>20.</i>	7	<i>50.</i>	3
<i>21.</i>	3	<i>51.</i>	7
<i>22.</i>	3	<i>52.</i>	9
<i>23.</i>	6	<i>53.</i>	4
<i>24.</i>	6	<i>54.</i>	8
<i>25.</i>	8	<i>55.</i>	5
<i>26.</i>	4	<i>56.</i>	7
<i>27.</i>	7	<i>57.</i>	3
<i>28.</i>	8	<i>58.</i>	3
<i>29.</i>	8	<i>59.</i>	6
<i>30.</i>	5	<i>60.</i>	6

*Дослідження особистісних характеристик за методикою
«Багатофакторний особистісний опитувальник ГРІ за О. Криловим та І.
Ронгінською» (у стенах)*

№п/п	Особистісні риси											
	невротичність	спонтанна агресивність	депресивність	дратівливість	товариськість	урівноваженість	реактивне утворення	сором'язливість	відкритість	екстраверсія-інтроверсія	емоційна лабільність	маскулінність-фемінність
1.	3	2	9	7	5	1	6	7	7	4	7	4
2.	1	6	4	3	6	7	6	5	5	5	2	3
3.	5	1	6	6	7	1	1	6	1	7	4	7
4.	3	7	1	4	7	8	7	7	4	6	7	4
5.	7	8	7	7	1	3	5	7	2	1	1	5
6.	1	5	9	5	8	9	6	1	1	7	8	6
7.	7	3	1	7	8	2	7	8	6	8	5	5
8.	3	8	2	8	6	1	6	8	3	5	6	8
9.	8	2	8	6	9	4	8	9	5	9	3	6
10.	4	9	5	8	2	3	2	5	7	8	2	5
11.	6	4	9	7	3	2	9	9	9	2	4	9
12.	2	2	3	9	5	6	7	2	4	9	6	7
13.	7	3	1	8	4	3	5	3	2	3	8	9
14.	5	3	2	9	3	4	8	4	7	5	7	8
15.	6	6	3	2	5	4	1	6	5	1	1	5
16.	8	5	4	8	6	5	3	4	6	3	2	2
17.	3	4	6	3	4	6	2	3	3	2	3	1
18.	9	6	7	1	7	7	3	5	8	4	4	3
19.	1	7	3	4	8	7	4	7	7	3	9	6
20.	4	4	8	5	5	6	4	6	4	4	1	4
21.	2	5	5	2	9	8	5	4	9	5	2	2
22.	6	4	9	7	3	2	9	9	9	2	4	9
23.	2	2	3	9	5	6	7	2	4	9	6	7
24.	5	1	6	6	7	1	1	6	1	7	4	7
25.	3	7	1	4	7	8	7	7	4	6	7	4
26.	7	8	7	7	1	3	5	7	2	1	1	5
27.	1	5	9	5	8	9	6	1	1	7	8	6
28.	7	3	1	7	8	2	7	8	6	8	5	5
29.	3	8	2	8	6	1	6	8	3	5	6	8
30.	8	2	8	6	9	4	8	9	5	9	3	6
31.	4	9	5	8	2	3	2	5	7	8	2	5

32.	6	4	9	7	3	2	9	9	9	2	4	9
33.	2	2	3	9	5	6	7	2	4	9	6	7
34.	5	1	6	6	7	1	1	6	1	7	4	7
35.	3	7	1	4	7	8	7	7	4	6	7	4
36.	7	8	7	7	1	3	5	7	2	1	1	5
37.	1	5	9	5	8	9	6	1	1	7	8	6
38.	7	3	1	7	8	2	7	8	6	8	5	5
39.	3	8	2	8	6	1	6	8	3	5	6	8
40.	8	2	8	6	9	4	8	9	5	9	3	6
41.	4	9	5	8	2	3	2	5	7	8	2	5
42.	3	8	2	8	6	1	6	8	3	5	6	8
43.	8	2	8	6	9	4	8	9	5	9	3	6
44.	4	9	5	8	2	3	2	5	7	8	2	5
45.	6	4	9	7	3	2	9	9	9	2	4	9
46.	2	2	3	9	5	6	7	2	4	9	6	7
47.	7	3	1	8	4	3	5	3	2	3	8	9
48.	5	3	2	9	3	4	8	4	7	5	7	8
49.	6	6	3	2	5	4	1	6	5	1	1	5
50.	8	5	4	8	6	5	3	4	6	3	2	2
51.	6	4	9	7	3	2	9	9	9	2	4	9
52.	2	2	3	9	5	6	7	2	4	9	6	7
53.	7	3	1	8	4	3	5	3	2	3	8	9
54.	5	3	2	9	3	4	8	4	7	5	7	8
55.	6	6	3	2	5	4	1	6	5	1	1	5
56.	8	5	4	8	6	5	3	4	6	3	2	2
57.	2	2	3	9	5	6	7	2	4	9	6	7
58.	5	1	6	6	7	1	1	6	1	7	4	7
59.	3	7	1	4	7	8	7	7	4	6	7	4
60.	7	8	7	7	1	3	5	7	2	1	1	5